

Drs. K.J. Poppe

Med. No. 414

**BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE EUROPESE
AKKERBOUW EN MELKVEEHOUDERIJ**

SIGN: L27-414
EX. NO: C
MLV:

November 1989

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Landbouw

REFERAAT

BEDRIJFSUITKOMSTEN IN DE EUROPESE AKKERBOUW EN MELKVEEHOUDERIJ

Poppe, K.J.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Mededeling 414

ISBN 90-5242-049-1

53 p., tab., fig.

In het zicht van een verdere éénwording van de Europese Gemeenschap neemt de belangstelling voor de landbouw in andere lidstaten toe. In deze Mededeling wordt met cijfers uit het EG-boekhoudnat een beeld gegeven van de bedrijfsuitkomsten op gespecialiseerde akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven in 1986/87 en voorgaande jaren.

De structuur van de graanteelt blijkt tussen de regio's sterk te verschillen, hetgeen de marktordening niet vergemakkelijkt. In de aardappelteelt worden de Nederlandse bedrijven gekenmerkt door een intensiever bouwplan dan hun concurrenten. De Nederlandse melkveehouders behoren tot de meest efficiënte in de EG. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de kostprijs van melk in ons land tussen 1984 en 1986 is verslechterd ten opzichte van de concurrerende regio's.

Bedrijfsuitkomsten/EG/Concurrentiepositie

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Poppe, K.J.

Bedrijfsuitkomsten in de Europese akkerbouw en

melkveehouderij / K.J. Poppe. - Den Haag :

Landbouw-Economisch Instituut. - Fig., tab. - (Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut, ISSN 0166-8129 ; 414)

Met lit. opg.

ISBN 90-5242-049-1

SISO 631.5 UDC 631.15:(633:636.2.03)(4-672EG) NUGI 835

Trefw.: akkerbouw ; EG / melkveehouderijen ; EG.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING	7
2. MET HET OOG OP "1992"	8
3. DE OPZET VAN HET EUROPESE BOEKHOUDNET	12
3.1 Inleiding	12
3.2 Ondergrenzen	14
3.3 Beschikbare gegevens	14
4. INKOMENSONTWIKKELING	18
4.1 Ontwikkeling in de tijd naar lidstaat	18
4.2 Netto-toegevoegde waarde naar bedrijfsgrootte- klasse	20
5. GRAANBEDRIJVEN	23
5.1 Inleiding	23
5.2 Kostenstructuur	26
5.3 Effecten graanprijsdaling	27
6. OVERIGE AKKERBOUWBEDRIJVEN	29
6.1 Bedrijfsopzet	29
6.2 Bedrijfsuitkomsten	31
6.3 Aardappeltelende bedrijven	33
6.4 Conclusies: de concurrentiepositie van de Neder- landse akkerbouw	37
7. MELKVEEHOUDERIJBEDRIJVEN	40
7.1 Bedrijfsstructuur	40
7.2 Bedrijfsuitkomsten	42
7.3 Kostprijs van melk	46
LITERATUUR	52

Woord vooraf

Steeds vaker wordt het LEI gevraagd inzicht te geven in de economische situatie van de landbouw in de andere EG-landen. Vraagstukken rond de aangekondigde eenwording van de markt in 1992 liggen hier mede aan ten grondslag.

Deze Mededeling is bedoeld om bij te dragen aan de kennis over de gang van zaken bij de akkerbouwers en melkveeshouders in andere regio's van de EG. Aanvankelijk was het de bedoeling over dit onderzoek alleen in de Periodieke Rapportage "Bedrijfsuitkomsten En Financiële positie (BEF)" te rapporteren. Dit vroeg echter de nodige ruimte, in het bijzonder omdat het basismateriaal niet elders is gepubliceerd. Vandaar dat gekozen is voor een aparte Mededeling. Een samenvatting van het hier gebodene is als hoofdstuk 6 opgenomen in de BEF (PR 13-87/88).

De Mededeling is geschreven door drs. K.J. Poppe, die het LEI vertegenwoordigt in het EG-informatienet inzake landbouwbedrijfsboekhoudingen en in de EG-werkgroep Typologie. Dank is verschuldigd aan de diensten van de Europese Commissie, in het bijzonder aan C. Broekhuizen, voor het beschikbaar stellen van enkele computerbanden met gegevens. Het onderzoek is eind juni 1988 afgesloten.

De directeur

J. de Veer

Den Haag, november 1989

1. Inleiding

Dertig jaar na de creatie van de Europese Gemeenschappen is de Europese gedachte weer springlevend. Met de "1992-campagne" heeft de Europese Commissie kans gezien het streven naar de gemeenschappelijke markt hoog op de agenda van beleidsmakers en ondernemers te krijgen. De voorbereiding van de daarbij te nemen besluiten vraagt om informatie over de situatie in de lidstaten. Voor zover het daarbij gaat om informatie over de gang van zaken in de landbouw op boerderijniveau kan het Europese boekhoudnet 1) in die behoefte voorzien.

Deze mededeling heeft tot doel enkele resultaten van dat boekhoudnet voor het voetlicht te brengen. Hij vormt daarmee een vervolg op eerdere studies (Poppe, 1984; Poppe, 1987). Op basis van enkele tot nu toe verschenen onderzoeken worden in het volgende hoofdstuk een paar inleidende opmerkingen over de effecten van de voor 1992 voorziene Europese eenwording op de Nederlandse landbouw gemaakt. Deze 1992-euforie leidt tot een toenemende belangstelling voor de gegevens van het Europese boekhoudnet.

Daarna wordt in hoofdstuk 3 kort ingegaan op de opzet van het EG-boekhoudnet. Vervolgens wordt de inkomensontwikkeling geschetst op de landbouwbedrijven in de lidstaten. Deze presentatie is vooral statistisch van aard. Een analyse volgt in de hoofdstukken 5 tot en met 7 waar achtereenvolgens de gang van zaken op de graanbedrijven, de overige akkerbouwbedrijven en de melkveehouderijbedrijven wordt belicht.

1) Officieel: Informatienet inzake landbouwbedrijfsboekhoudingen - ILB, veelal ook aangeduid met het Franse acronym RICA (Engels: FADN).

De Europese Commissie heeft de volgende publikaties met resultaten uitgegeven: 1979/80-1981/82, 1982/83-1983/84, 1984/85-1985/86, 1986/87 ("rapport 1987").

2. Met het oog op "1992"

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de effecten van een verdere vervaging van de Europese grenzen op de concurrentiepositie van de Nederlandse land- en tuinbouw. In dit hoofdstuk zal dat ook niet nagestreefd worden. Wel wordt op basis van de schaarse literatuur (Centraal Planbureau, 1989; Europe's 1992, 1988; Swinbank, 1988; Van Bruchem en Tamminga, 1989) een aantal mogelijke effecten geïnventariseerd. Dit ter inleiding op de presentatie van de uitkomsten van het boekhoudnet.

Met de campagne rond een Europa zonder grenzen na 1992 probeert de Europese Commissie te bereiken wat in 1957 al was afgesproken in het verdrag van Rome: één markt waarin mensen, goederen, diensten en kapitaal zonder obstakels zich kunnen verplaatsen. De afgelopen dertig jaar is dat niet bereikt en sceptici vragen zich dan ook af of "1992" nog voor of toch na het jaar 2000 zal vallen. Aan de andere kant kan vastgesteld worden dat de EG energiek te werk gaat. Het project sluit goed aan bij de heersende deregulerings-gedachten. Bovendien lijkt bij veel inwoners van de EG de gedachte gegroeid te zijn dat in de concurrentie met de Verenigde Staten en Japan de interne markt een belangrijk onderwerp is. De invloed van zo'n mentaliteitsverandering mag niet onderschat worden: men vergelijk de opvattingen in de maatschappij over bijvoorbeeld ondernemen of milieuzorg van nu en die van tien jaar geleden.

Voor de landbouwsector moet daarbij wel aangetekend worden dat daar de afgelopen dertig jaar al veel bereikt is. Hoewel er ook in die sector - gezien het bestaan van bijvoorbeeld monetaire compenserende bedragen, nationale quota en verschillen in producties - nog genoeg werk aan de winkel is, geldt in de landbouw- en levensmiddelenindustrie meer dan in andere sectoren dat "any company that is only now waking-up to the reality of 1992 has led a curious charmed existence to date" (Swinbank, 1988:75).

Door verschillende auteurs worden - op kortere of langere termijn - de volgende effecten van een verenigd Europa verwacht:

- Grensformaliteiten vervallen waardoor minder kosten gemaakt behoeven te worden en er minder oponthoud is. Dat laatste is vooral belangrijk voor verse producten waarvan de distributie 24-uur per dag plaats kan vinden.
- Transport wordt goedkoper. Momenteel is het transport gequoteerd, onder andere via ritvergunningen in het vrachtverkeer en restricties op (retour-)vracht tussen lidstaten door transportondernemingen die geen ingezetene zijn in betrokken landen. Men streeft ernaar dergelijke regelingen in 1992 af te schaffen. Het Centraal Planbureau (1989:119) acht een

initiële produktiviteitsgroei van enige procenten waarschijnlijk. Sommige vervoersdeskundigen houden zelfs rekening met een kostendaling van 5% (The Economist, 1988). Gevolg van een eventuele prijsdaling is dat de prijs van Nederlandse produkten op de markten waar die nu al worden aangeboden kan dalen, en dat ook wat verderweg gelegen markten bereikbaar worden. Vooral voor volumineuze produkten, waarbij de transportkosten op de prijs van invloed zijn, lijkt dit aspect van belang. De vraag is echter of het voor Nederland veel oplevert: voor een aantal produkten geldt al een imago van "niet duur maar niet de beste kwaliteit". Marktdeskundigen stellen dat het belangrijker is de kwaliteit van de Nederlandse produkten beter af te stemmen op de vraag dan de prijs te laten zakken. Een prijsdaling levert dus mogelijk maar weinig op, in het bijzonder bij produkten als aardappelen en uien. Bovendien moet bedacht worden dat de consumptie van agrarische produkten ook door culturele verschillen wordt bepaald. Ook al wordt "1992" nog zo'n succes, er zal geen Italiaan zijn die op 1 januari 1993 de pasta voor de Bintjes verruult.

- Bank-activiteiten worden internationaler waardoor niet alleen de grote verschillen in de kosten van geld lenen tussen de lidstaten verdwijnen, maar waardoor er ook een grote druk zal ontstaan om het aantal valuta te beperken. De tot nu toe rond "1992" in het "witboek" door de Europese Commissie gedane voorstellen houden niet in dat er één muntstelsel, bijvoorbeeld de ECU, komt maar de druk om tot verdere monetaire samenwerking te komen in bijvoorbeeld een Europese Monetaire Unie is inmiddels al sterk toegenomen (Comité, 1989). Ook dat zou kostenbesparend werken. De Europese consumentenbond heeft uitgezocht dat wanneer er f 250,- over de grens moet dat gemiddeld 9% kost en ook nog eens vijf dagen duurt. Daar komt dan nog het valutarisico bij (The Economist, 1988). Ter illustratie: wie dus langs de kust van Denemarken naar Portugal reist en steeds bij elke grens al zijn (nog resterende) geld zou wisselen, is bij aankomst de helft kwijt aan het bankwezen. Meer monetaire eenheid leidt dus tot kostenbesparing, maar ook hier geldt de net gemaakte opmerking over prijs en kwaliteit. In het landbouwbeleid neemt een grotere stabiliteit van de valutakoersen bovendien de noodzaak weg voor het stelsel van monetair compenserende bedragen (mcb's). Daar deze mcb's niet alleen administratieve kosten met zich meebrengen maar, gezien hun karakter van prijsverhogende belasting of prijsverlagende subsidie aan de binnengrenzen, ook de allocatie van de produktie beïnvloeden, zal een eventuele verdwijning ervan de efficiency positief beïnvloeden.

- Produkt-etikettering en produktsamenstelling worden geharmoniseerd. Als grenscontroles wegvallen dan zullen goederen-

controles verplaatst worden naar de producent. Bij groenten en fruit heeft de EG een groot aantal voorstellen gedaan om gezondheidsaspecten en fyto-sanitaire inspectie te harmoniseren. Er bestaan in elke lidstaat veel verschillende voorschriften over voedingsmiddelen zoals de Nederlandse Warenwet. De EG wil op dit terrein de voortgang bevorderen door het principe van de "wederzijdse aanvaarding": als een produkt in één lidstaat is toegelaten dan is het automatisch in de hele EG toegestaan, tenzij het bewezen schadelijk is voor de gezondheid of onveilig is. Produkten zullen dus in de hele EG beoordeeld worden naar de wetten van het land van herkomst. Ook ligt in de bedoeling dat de voorschriften voor etikettering (zoals het vermelden van uiterste verkoopdatum, etc.) van produkten in belangrijke mate geharmoniseerd worden.

Deze maatregelen werken voor de industrie kostenverlagend en maken het makkelijker om te exporteren: minder bureaucratie, minder protectionisme door regelgeving en doorzichtiger markten. Er zit echter ook een gevaar in: de warenwetgeving verschilt in belangrijke mate tussen de lidstaten. Het principe van de wederzijdse aanvaarding kan leiden tot concurrentie tussen de lidstaten met de wetgeving. Zou die weg worden ingeslagen dan kan dat schadelijk zijn voor het kwaliteitsimago van de Nederlandse produkten. In een aantal gevallen (onder andere in de akkerbouw) ware het beter dat imago juist op te vijzelen.

Al met al leidt "1992" te zijner tijd tot makkelijker en goedkoper exporteren. Dat betekent dus toenemende concurrentie. Zo zullen onze exporteurs nu ook vaker de andere lidstaten op de buitenlandse markten en ook in Nederland zelf tegenkomen. Bovendien lijken multinationals, ook van buiten de EG, er graag bij te zijn in die ene grote markt, zeker wanneer daarna de buitengrenzen minder open zijn en die grote markt een "fort" wordt. Deze toenemende concurrentie komt in een markt die toch al hevig in beweging is. Momenteel is er een sterke concentratie gaande in de distributie: er ontstaan grote ketens van winkelbedrijven zoals in ons land Albert Heijn. De voedings- en genotmiddelenindustrie verliest daardoor aan macht. Vandaar dat ook in deze branche samenwerking en/of concentratie optreedt, vaak over de landsgrenzen heen. De automatisering helpt daarbij een handje omdat flexibeler produktie in grote fabrieken aantrekkelijk is. Bovendien blijft voor de consument het merkartikel een belangrijke rol spelen en gezien de hoge kosten van het ontwikkelen van een merkartikel is internationalisatie voor veel fabrikanten aantrekkelijk. Krantenberichten wijzen erop dat ook Nederlandse coöperaties vinden dat ze niet aan die vraagstukken zullen ontkomen.

Voor de individuele boer betekent dit dat de voedings- en genotmiddelenindustrie nog meer dan voorheen zich in haar beslissingen zal laten leiden door internationale overwegingen. Men

wordt leverancier van grondstoffen van een zo constant mogelijke kwaliteit. De regio die dat het best en het goedkoopst kan, bepaalt de vestigingsplaats van de industrie. Vandaar dat het zinvol is de Nederlandse land- en tuinbouw op dit punt te vergelijken met enkele buitenlandse regio's. In de rest van dit rapport wordt daarop nader ingegaan, nadat eerst de bron van de gegevens nader wordt voorgesteld.

3. De opzet van het Europese boekhoudnet

3.1 Inleiding

Het EG-boekhoudnet heeft tot doel gegevens te verzamelen over de inkomens en de bedrijfseconomische positie van de landbouwbedrijven (incl. tuinbouw) in de EG. Voor dat doel worden er boekhoudingen bijgehouden van ruim 50.000 bedrijven (tabel 3.1), die representatief zijn voor een kleine vier miljoen landbouwbedrijven.

Tabel 3.1 Aantal bedrijven in EG-informatienet (1986)

Land	Populatie	Steekproef	Aantal bedrijven vertegenwoordigd door 1 steek- proefbedrijf
België	55.185	1.022	54
Denemarken	85.402	2.278	37
Duitsland	374.431	5.224	72
Griekenland	538.723	6.927	78
Spanje	519.444	5.921	88
Frankrijk	594.857	5.953	100
Ierland	145.118	1.346	108
Italië	1.108.077	16.710	66
Luxemburg	2.453	328	7
Nederland	95.187	1.510	63
Portugal (1979)	258.866	1.908	136
Ver. Koninkrijk	146.951	2.988	49
EG-12	3.924.694	52.115	75

Bron: EG-ILB (1989).

In dit hoofdstuk zal vooral ingegaan worden op de omvang van deze populatie en de beschikbare gegevens. Voor de bedrijfskeuze, de organisatie van het netwerk en de bedrijfstypering wordt verwezen naar eerder verschenen publikaties 1).

- 1) Poppe (1984) beschrijft de organisatie, de bedrijfskeuze en de typering. Commissie (1989) beschrijft vrijwel alle aspecten van het boekhoudnet. Poppe (1987) gaat in op de bruikbaarheid van het boekhoudnet in relatie tot andere EG-statistieken.

Tabel 3.2 Procentueel aandeel van de populatie van het EG-boekhoudnet in de totale landbouwsector per lidstaat (1985)

	B.	Den.	Dld.	Gr.	Fr.	Ierl.	It.	Lux.	Ned.	V.K.	*)	EG-10
Productieomvang (EGE)	93	97	92	92	95	97	95	94	95	100		95
Aantal bedrijven	57	79	55	55	63	67	54	64	72	62		57
Oppervlakte (ha)	89	94	88	86	92	87	90	92	91	91		90
Arbeidskrachten (AJE)	78	94	78	79	84	82	81	82	86	83		81
Blijvend grasland (ha)	84	90	84	94	85	85	90	92	89	86		86
Blijvende teelten (ha)	92	97	85	74	92	93	86	83	91	97		85
Akkerbouw (ha)	93	94	90	88	96	95	92	92	93	97		94
Wijngaarden (ha)	-	-	87	78	92	-	86	83	-	-		88
Aantal melkkoelen	94	99	93	93	96	100	99	99	98	100		96
Aantal schapen	49	68	66	96	87	98	98	34	69	95		93
Aantal varkens	96	99	93	98	99	100	98	95	94	98		96

Bron: EG-ILB (1989), berekend uit Eurostat: Farm Structure Survey 1985.

*) Lichte onderschatting omdat voor N-Ierland de populatie ook 4-8 EGE beschrijft.

3.2 Ondergrenzen

De Europese landbouw is verre van uniform. De ene regio of lidstaat kent relatief meer kleine bedrijven dan de andere. Bovendien is "klein" een plaatsgebonden begrip: een klein Nederlands varkensbedrijf zou in Noord-Portugal niet noodzakelijkerwijze ook tot de "minifundia" gerekend worden. Dit maakt dat niet in alle regio's met dezelfde ondergrens gewerkt kan worden. Om eenzelfde percentage van de produktie te beschrijven is variatie nodig, zo blijkt uit een analyse van de EG-structurenquête (Vosselman, 1988). In concreto betekent dit dat de ondergrens tussen de lidstaten uiteenloopt van 2 EGE in Portugal tot 16 EGE in Nederland 1). Deze verschillen kunnen een effect hebben op de vergelijking van de inkomens tussen de regio's daar op kleine bedrijven van hetzelfde type de inkomens vaak lager liggen dan op de grotere.

Dankzij deze verschillen in ondergrens beslaat de door het boekhoudnet beschreven populatie in alle lidstaten meer dan 90% van de agrarische produktie. Ook gaat het om circa 90% van de agrarisch in gebruik zijnde grond. Het aantal bedrijven in het waarnemingsveld is echter beduidend kleiner: meer dan 40% van de bedrijven is niet vertegenwoordigd. Daarbij moet nog aangetekend worden dat de onderlinge vergelijkbaarheid tussen de lidstaten enigszins beïnvloed kan zijn door de verschillen in ondergrens die bij de EG-structurenquête worden gehanteerd; zo is de Nederlandse ondergrens van 3 nge (voorheen 10 sbe) in de metelling relatief hoog (tabel 3.2).

Met tabel 3.2 wordt alleen een indruk gegeven van het belang van de populatie die het boekhoudnet beschrijft. Er mogen geen conclusies uit getrokken worden over de mate waarin die beschrijving ook daadwerkelijk en representatief plaats vindt: het kan immers zijn dat in een aantal regio's - in het bijzonder daar waar het voeren van een boekhouding door een landbouwbedrijf geen gemeengoed is of waar de door het boekhoudnet teruggeleverde verslaggeving door de boeren en tuinders als weinig informatief wordt ervaren - de bedrijfskeuze niet volledig slaagt zonder dat daarvoor in de wegingsprocedure voldoende kan worden gecorrigeerd.

3.3 Beschikbare gegevens

In vergelijking met het Nederlandse boekhoudnet wordt in het EG-net maar een beperkt aantal gegevens van de bedrijven verza-

-
- 1) EGE staat voor Europese Grootte-Eenheden en is een maatstaf voor de economische omvang van het bedrijf, gemeten in bruto-standaard-saldi (bss). Voor de hier beschouwde jaren is het verschil tussen EGE en de in Nederland gebruikte nge (Nederlandse grootte-eenheid) minder dan 5%. Voor Nederland is de ondergrens in de praktijk overigens 20 EGE.

meld. Naast gegevens over de bedrijfsopzet (aantal arbeidskrachten, veestapel, bouwplan) gaat het om een balans en winst- en verliesrekening. Deze twee onderdelen van de jaarrekening luiden in financiële waarden (ECU) en het aantal volumegegevens is zeer beperkt. Alleen van enkele akkerbouwgewassen en van de melkproductie is de fysieke opbrengst bekend. Ook ontbreken gegevens over inkomensvorming van buiten bedrijf (neveninkomsten, sociale voorzieningen) en de inkomensbesteding (betaalde belastingen en gezinsbestedingen). Met andere woorden: de verzamelde gegevens zijn vooral gericht op het geven van inzicht in de bedrijfsresultaten en de inkomens uit de landbouw en bijvoorbeeld maar in beperkte mate bruikbaar voor verdere analyse van de produktiviteitsontwikkeling of de inkomensproblematiek van niet-levensvatbare bedrijven.

In de publikatie's van de EG over het Informatienet staan twee inkomensbegrippen centraal: de netto-toegevoegde waarde en het gezinsinkomen uit bedrijf. Deze worden in de regel zowel per bedrijf als per (gezins-)arbeidskracht uitgedrukt. Hoewel de rekenregels (en de wegingsmethode van de gekozen bedrijven) op sommige punten verschillen van de in Nederland gebruikelijke, sluiten deze begrippen goed aan bij de in Nederland gangbare terminologie.

Met het oog op een vergelijking van de inkomens tussen groepen bedrijven zijn deze kengetallen goed bruikbaar en hebben ze de charme dat ze niet al te veel arbitraire elementen bevatten. Er kleven echter ook enkele nadelen aan. Allereerst het feit dat ze in nominale ECU of guldens worden weergegeven, waardoor de reële ontwikkeling in de tijd wordt versluierd. Een tweede punt is de wisselkoersproblematiek. De wisselkoersen die gehanteerd moeten worden om nationale gegevens om te rekenen in ECU geven niet noodzakelijkerwijze de werkelijke koopkrachtverhoudingen weer, hetzij doordat munteenheden duurzaam onder- of overgewaardeerd zijn, hetzij doordat een aantal goederen en diensten geen deel uitmaken van het internationale handelsverkeer. Inkomens uitgedrukt in koopkrachtstandaarden (KKS) geven wat de werkelijke koopkrachtverhoudingen betreft een beter beeld. Aan deze koopkrachtstandaarden (purchasing power parities) ligt de theorie ten grondslag dat de waarde van een valuta afgeleid kan worden van de prijzen die voor goederen en diensten betaald worden. Essentieel voor de uitkomst van een dergelijke berekening is de representativiteit van het mandje goederen en diensten dat in beschouwing wordt genomen. Terwijl in de pers daarvoor soms wordt volstaan met McDonalds' hamburgers hanteren de statistici van EUROSTAT een mandje dat representatief is voor alle goederen en diensten in de hele economie. Het is echter niet ondenkbaar dat dat mandje voor sommige landbouwers even weinig representatief is als die hamburgers, temeer daar het prijsniveau in de steden in de vergelijking domineert. Ondanks deze bedenkingen zullen in dit hoofdstuk wel een aantal cijfers op KKS-basis worden opgenomen. Het effect van de omrekening van ECU naar KKS op de inkomens is namelijk in een aantal gevallen, zoals Portugal en voor Duitsland, aanmerkelijk.

De inkomenskengetallen, of ze nu in guldens, ECU of KKS worden gemeten, geven maar zeer beperkt inzicht in de rentabiliteit van de produktie. Een hoger inkomen wil niet zeggen dat de produktie ook efficiënter plaatsvindt daar de inzet van onbetaalde produktiemiddelen - gezinsarbeid en eigen vermogen - kan verschillen. Deze inzet verschilt tussen de groepen bedrijven: op het gemiddelde Nederlandse landbouwbedrijf (inclusief tuinbouw) werd in 1986/87 door 1,46 gezinsarbeidskracht (full-time basis) arbeid geleverd en was er voor f 687.000,- aan eigen vermogen geïnvesteerd, terwijl de vergelijkbare cijfers voor het gemiddelde Portugese bedrijf 2,09 arbeidskracht en f 124.000,- eigen vermogen bedroegen. Alleen al voor dat 5,5 keer zo grote eigen vermogen zal de Nederlandse boer een hoger inkomen nodig hebben dan zijn Portugese collega, wil van een vergelijkbare efficiency - en belangenbehartigers zullen daar aan toe willen voegen: en rechtvaardige beloning - sprake zijn.

Een bijkomend probleem is dat niet alleen het volume van de inzet van onbetaalde produktiemiddelen tussen groepen bedrijven verschilt, maar dat ook de relatieve prijzen ervan uiteenlopen tussen de gebieden. De Portugese boer wendt relatief meer arbeid en minder kapitaal aan omdat arbeid er goedkoper is. Economen spreken van een lagere "opportunity-cost": bij een gerealiseerde beloningsvoet van bijvoorbeeld f 5,- per uur zal in Nederland arbeid uit de landbouw verdwijnen, onder andere doordat de bedrijfsopvolging door de volgende generatie stagneert, terwijl dat in Portugal als een zo aantrekkelijk beloningsniveau zal worden ervaren dat het investeringen uitlokt.

Om de efficiency van de produktie te beoordelen kan daarom alleen de opbrengst per f 100,- kosten uitkomst bieden. De berekening ervan is echter met arbitraire aspecten omgeven door de keuze van de in te rekenen kostenvoet voor gezinsarbeid en eigen vermogen.

Naar analogie van de in Nederland gebruikelijke rekenregels zal in dit hoofdstuk worden gerekend met het voor de inflatie gecorrigeerde rendement op staatsobligaties (tabel 3.3) over het totale eigen vermogen, en de bruto uurlonen in de industrie (tabel 3.4). In het eigen vermogen is ook de grond begrepen, dit in tegenstelling tot de Nederlandse methode. Het berekende kengetal opbrengst per f 100,- kosten, ook wel aangeduid met de valuta-neutrale term "efficiency indicator", heeft als bijkomend voordeel dat het een index is die niet gevoelig is voor inflatie of wisselkoersen. Ter vergelijking is in de tabellen aangegeven welke rente (na aftrek van eventuele rentesubsidie) door de landbouwers over hun vreemd vermogen werd betaald, respectievelijk welk uurloon werd betaald voor (los) personeel.

Tabel 3.3 Beloningsaanspraken voor eigen vermogen

Lidstaat	Eigen vermogen x 1.000,- 1986/87	Betaald renteper- centage 1986/87 *)	Ingerekende beloningsvoet (%) **)		
			1984/85	1985/86	1986/87
Nederland	687,3	6,5	5,9	5,0	6,0
België	286,4	6,7	5,6	5,7	6,6
Denemarken	349,1	9,8	7,5	6,5	6,4
Duitsland	446,7	4,6	5,3	4,6	6,0
Griekenland	119,2	12,1	0,2	-3,6	-7,3
Spanje ***)	190,6	10,4	.	4,1	2,3
Frankrijk	277,2	6,7	6,0	5,9	6,4
Ierland	371,3	14,8	6,0	7,2	7,2
Italië	325,4	7,9	4,4	4,1	5,0
Luxemburg	510,7	1,0	4,5	4,6	9,0
Portugal	123,9	16,9	.	4,5	5,4
Verenigd Koninkrijk	911,3	11,0	5,7	4,5	6,4

*) Na aftrek van rentesubsidies.

***) Indien de reële rente lager is dan 2,5% dan is gerekend met 2,5%.

***) Voorlopige cijfers voor 1986/87.

Tabel 3.4 Beloningsaanspraken voor eigen arbeid

Lidstaat	Aantal on- betaalde uren 1986/87	Betaald loon, gld per uur 1986/87	Ingerekende beloningsvoet (gld/uur)		
			1984/85	1985/86	1986/87
Nederland	3630	16,99	17,00	17,36	17,58
België	4282	9,16	17,06	17,44	17,19
Denemarken	1816	18,50	22,25	23,23	23,43
Duitsland	3340	9,77	18,83	19,67	20,38
Griekenland	2834	4,56	8,88	8,53	6,97
Spanje *)	2051	5,22	.	.	7,50
Frankrijk	3471	12,44	13,65	14,40	14,13
Ierland	2859	8,78	15,06	16,23	16,34
Italië	3486	11,24	13,47	13,99	13,48
Luxemburg	3842	8,10	17,00	17,39	17,68
Portugal	3542	2,02	.	.	3,38
Verenigd Koninkrijk	3243	11,36	15,25	15,17	13,03

*) 1986/87 voorlopig.

4. Inkomensontwikkeling

4.1 Ontwikkeling in de tijd naar lidstaat

De netto-toegevoegde waarde per arbeidskracht ligt in het Europa van de Twaalf op ruim f 20.000,- (tabel 4.1). Mede door de hoge kapitaalintensiteit en de gunstige bedrijfsstructuur is dat bedrag in Nederland 2,5 keer zo hoog. Ook België, Denemarken, Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk scoren ver boven het gemiddelde. Griekenland en Portugal zijn de uitschieters naar beneden. Wordt de ontwikkeling in de tijd bezien dan blijkt dat, althans in absolute zin, de netto-toegevoegde waarde per arbeidskracht sinds 1975/76 sterk is gestegen. De laatste jaren stijgt de nominale inkomensontwikkeling nog maar weinig. Uit tabel 4.1 blijkt voor alle lidstaten een daling in reële termen is gemeten, zij het dat die voor Nederland relatief klein is. Opvallend is dat de daling voor de Bondsrepubliek daarvan niet noemenswaardig afwijkt. Overigens is die berekening nogal afhankelijk van het relatief gunstige basisjaar 1975/76. De cijfers van de sectorinkomensindex (Eurostat, 1988) geven een positievere indruk. Worden de jaren rond 1980 op honderd gesteld dan lag in 1988 de reële netto-toegevoegde waarde per arbeidskracht in de EG op 103. Alleen in Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk was de index beneden de honderd gezakt, waarbij dat voor Italië structureel lijkt te zijn. In de andere lidstaten noteert Eurostat wel een positieve ontwikkeling van de netto-toegevoegde waarde.

In figuur 4.1 worden voor 1986/87 de gezinsinkomens uit bedrijf weergegeven, zowel in nominale ECU als in koopkrachtstandaarden (KKS). Duidelijk blijkt dat de koopkracht van het inkomen aanmerkelijk af kan wijken van het in ECU (of guldens) berekende inkomen. De koopkracht van het inkomen van de gemiddelde Portugese boer blijkt bijna twee keer zo hoog te zijn als op basis van de waarde in ECU werd gesuggereerd. Voor andere landen zijn de verschillen minder dramatisch, maar zeker niet verwaarloosbaar. Zo is als gevolg van de harde D-Mark de koopkracht van het inkomen van de gemiddelde Duitse agrariër 17,5% lager dan in ECU wordt gesuggereerd. Daarmee vergeleken is voor Nederland het verschil relatief klein: -5%. Het algemene beeld uit figuur 4.1 is dat de inkomensverschillen tussen de lidstaten afnemen door rekening te houden met de verschillen in koopkracht: terwijl in ECU gemeten het gezinsinkomen uit bedrijf in de lidstaat met het hoogste gemiddelde inkomen (Nederland) overeenkomt met 7 keer het gezinsinkomen in de laagst scorende lidstaat (Portugal), is dat in KKS nauwelijks vier keer.

Tabel 4.1 Netto-toevoegde waarde per arbeidsjaareenheid, in nominale ECU (x 1.000)

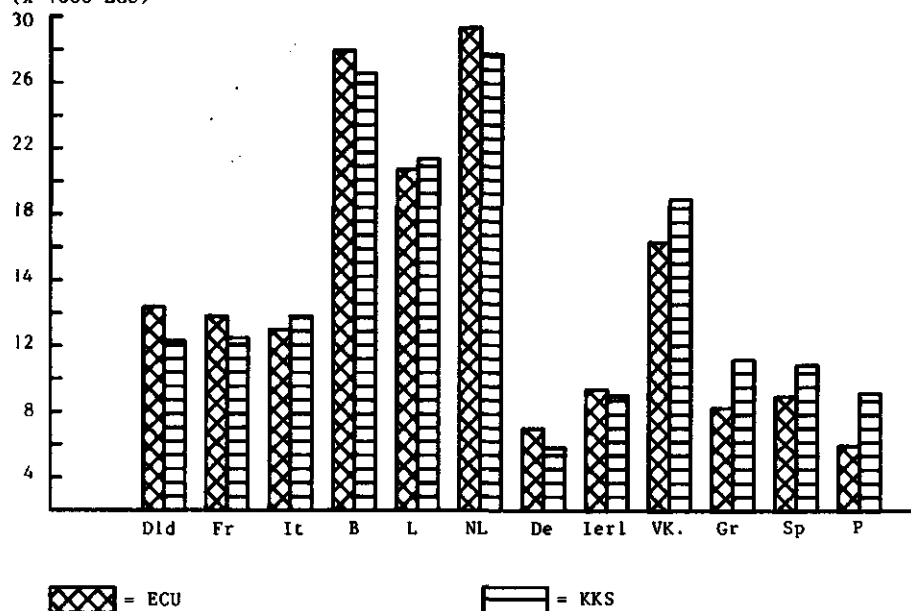
Jaar	Neder- land	België	Dene- marken	Duits- land	Grie- kenland	Spanje	Frank- rijk	Ier- land	Italië	Luxem- burg	Portu- gal	Ver- Kon.	EG **)
1975/76	12,9	10,8	12,1	6,3	.	.	5,9	4,6	3,7	8,2	.	9,4	5,8
1978/79	14,4	12,0	12,3	6,9	.	.	8,5	7,9	4,4	7,6	.	8,0	7,1
1979/80	13,7	12,0	12,6	6,9	.	.	7,8	4,6	4,4	7,9	.	8,1	6,7
1980/81	14,4	11,5	11,5	6,1	.	.	8,3	4,9	4,7	6,9	.	9,8	6,8
1981/82	18,7	14,8	15,6	7,0	3,4	.	9,0	7,2	5,0	8,2	.	13,2	7,5
1982/83	22,1	17,6	19,9	9,8	4,0	.	11,4	7,6	6,5	14,4	.	15,0	9,3
1983/84	23,5	18,1	18,0	9,0	3,8	6,7	10,6	9,7	6,9	11,3	3,5	16,3	9,4
1984/85	22,1	17,5	25,3	10,6	4,9	7,3	11,5	10,0	7,5	12,5	3,5	16,8	10,3
1985/86	22,8	19,2	21,7	10,8	5,1	7,5	12,0	8,9	7,4	13,9	3,0	14,7	9,9
1986/87 (vrl)	24,5	20,6	20,6	11,7	5,5	7,3	11,9	7,7	8,1	14,5	2,8	15,3	11,4
1986/87 t.o.v. 1975/76 *)	-1,3	-0,3	-4,3	-1,4	.	.	-2,5	-7,2	-6,2	-1,6	.	-4,9	.

*) Jaarlijkse procentuele verandering in reële termen, overgenomen uit Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten: Agrarbericht 1989, tabel 88.

**) EG-9 tot en met 1980/81, EG-10 van 1981/82 - 1985/86, daarna EG-12. Cijfers van Spanje en Portugal voor eerdere ja-
ren zijn alleen ter indicatie gegeven en zijn ongewogen gemiddelen uit nationale netten.

Bron: ILB, EG: De toestand van de landbouw in de gemeenschap, tabel 3.2.3.

Gezinsinkomen
uit bedrijf
(x 1000 ECU)

Figuur 4.1 Gezinsinkomen uit bedrijf in ECU en koopkrachtstandaarden, 1986/87

4.2 Netto-toegevoegde waarde naar bedrijfsgrootte-klasse

Vanwege de verschillen in bedrijfsgrootte is het interessant om te zien of de gemiddelde inkomens per lidstaat sterk onder invloed staan van de bedrijfsstructuur. In tabel 4.2 worden daartoe cijfers gepresenteerd van de netto-toegevoegde waarde in 1986/87 voor een aantal grootteklassen. Hoewel ook hier voorzichtigheid geboden is (zo gaat het hier om een gemiddelde over alle bedrijfstypen terwijl slechts gegevens van één jaar zijn opgenomen en ook de grootteklasse-indeling tussen de lidstaten is maar beperkt vergelijkbaar), geeft de tabel aan dat de netto-toegevoegde waarde tussen de lidstaten per grootteklasse minder ver uiteenloopt.

Tabel 4.2 Netto toegevoegde waarde (x 1000 ECU) per bedrijf naar grootteklasse, 1986/87

Lidstaat	Grootteklasse in Europese Grootte-Eenheden (EGE)									
	< 2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100 en groter	Alle
Nederland	21,4	47,9	139,1	46,6
België	14,1	23,9	53,0	114,3	34,3
Denemarken	.	.	-1,2	-0,5	3,1	5,5	18,1	44,9	131,7	22,8
Duitsland	3,0	7,8	18,5	38,1	105,7	19,5
Griekenland	3,0	4,5	6,2	7,3	9,5	11,6	16,1	28,4	.	7,1
Spanje (vrl)	.	4,4	7,4	7,2	10,2	17,0	20,7	39,9	66,8	9,0
Frankrijk	.	.	.	2,9	6,1	9,1	17,8	34,6	76,0	18,9
Ierland	.	2,0	3,4	5,3	6,7	9,2	19,6	44,8	148,5	9,8
Italië	3,6	4,1	5,9	8,1	10,0	14,4	23,5	53,0	124,9	13,0
Luxemburg	22,9	40,1	.	25,0
Portugal	2,2	3,6	4,4	5,6	6,9	9,0	16,5	37,1	109,5	5,8
Verenigd Koninkrijk	.	.	1,7	1,1	4,4	8,2	15,2	34,5	122,5	38,8

Op basis van het gemiddelde van alle bedrijven verhouden de inkomens in de lidstaat met de hoogste netto-toegevoegde waarde (Nederland) zich tot die in de lidstaat met de laagste netto-toegevoegde waarde (Portugal) als 8 staat tot 1. Voor de grootteklasse 40-100 EGE is die verhouding echter nog geen 2 staat tot 1, waarbij Italië en niet Nederland de lidstaat is met de hoogste netto-toegevoegde waarde en Griekenland de plaats van Portugal als hekkesluis overneemt.

In de volgende paragrafen zal aan dit aspect van de indeling naar grootteklasse geen expliciete aandacht meer worden besteed. Volstaan wordt met een beschrijving van gemiddelde bedrijven voor verschillende bedrijfstypen. Een analyse waarbij uitgebreider aandacht besteed zou worden aan de bedrijfsgrootte-verdeling zou overigens de moeite waard zijn om tot verder inzicht in de verhoudingen tussen de regio's te komen.

5. Graanbedrijven

5.1 Inleiding

Het graanbeleid van de EG is een veel bediscussieerd onderwerp in de actuele landbouwpolitiek. In deze paragraaf worden de bedrijfsresultaten gepresenteerd van enkele groepen bedrijven die voor hun omzet in belangrijke mate van de graanteelt afhankelijk zijn: meer dan twee derde van het saldo (bss) van deze bedrijven is uit de graansector afkomstig. Dat type bedrijven komt in de EG niet veel voor, en beteelt minder dan een derde van het EG-areaal granen. Het moet als vrijwel onmogelijk worden beschouwd om in de graansector sluitende administratieve maatregelen op boerderij-niveau (zoals een quoterijng) door te voeren: van de 35.000.000 ha granen bevindt zich bijna 20% op bedrijfjes die te klein zijn om in het boekhoudnet vertegenwoordigd te worden. Van de overige 80% kan op basis van het boekhoudnet berekend worden op welke bedrijfstypen de granen worden geteeld (tabel 5.1): circa 55% van de granen ligt op akkerbouwbedrijven (waarvan de helft op graanbedrijven), de rest ligt op gemengde bedrijven (30%) of op gespecialiseerde veehouderijbedrijven (12%). In produktie gemeten is het beeld vrijwel hetzelfde: circa 60% van de graanproduktie in het EG-boekhoudnet is afkomstig van akkerbouwbedrijven.

Dit beeld van een geringe specialisatiegraad geldt ook voor een aantal belangrijke regio's. Van de acht belangrijkste 1) regio's die samen goed zijn voor zo'n 40% van het graanareaal zijn er enkelen zoals centraal Frankrijk, Oost-Engeland en Macedonië (Gr.) waar de teelt vooral op akkerbouwbedrijven plaats vindt. In andere belangrijke regio's is de specialisatie echter ver te zoeken: zijn de Deense akkerbouwbedrijven nog verantwoordelijk voor de helft van de Deense graanteelt, in bijvoorbeeld Beieren is het areaal op veehouderijbedrijven bijna twee keer zo groot als dat op akkerbouwbedrijven. Uit deze cijfers moet ook afgeleid worden dat een belangrijk deel van de graanoogst binnen het bedrijf direct wordt vervoerd. Uit andere statistieken (zie bijvoorbeeld Blom, 1988) is ook bekend dat in de EG-10 driekwart van de bedrijven minder dan 25% van het areaal granen in handen heeft.

Toch is het zinvol de bedrijfsresultaten van de gespecialiseerde bedrijven nader te bezien. Dit zijn immers mogelijk de bedrijven met de meest efficiënte produktie en bedrijven waar het graanbeleid het hardst wordt gevoeld.

-
- 1) De resultaten van twee Spaanse regio's (Catalonië en de Canarische Eilanden) waren ten tijde van het onderzoek nog niet beschikbaar en zijn in deze resultaten niet meegenomen. Dit kan enige invloed hebben op de keuze van de regio's en de berekende percentages.

Tabel 5.1 Areaal granen (inclusief rijst) naar regio en bedrijfstype, 1986/87

Regio *)	Areaal granen (1.000 ha)	Idem in %	Waarvan in bedrijfstype			
			graan-bedr. (11)	ov. akker-bouw (12)	veeh.-bedr. (4+5)	gecomb. bedr. (6,7,8)
Nieder-Sachsen	1035	3,6	0,2	1,2	0,5	1,8
Beieren	1140	4,0	0,1	0,7	1,4	1,9
Centre de France	1093	3,8	2,4	0,9	0,1	0,4
Denemarken	1562	5,4	1,1	1,7	0,8	1,9
Oost-Engeland	2058	7,2	2,9	3,0	0,1	1,1
Macedonië	824	2,9	1,1	1,2	0,1	0,5
Castilla-Leon	2842	9,9	5,8	1,5	0,4	2,3
Castilla-La Mancha	880	3,1	0,9	1,2	0,1	0,9
EG **)	28703	100,0	28,6	27,8	12,1	29,9

*) Alleen regio's met minstens 2½% van het EG-areaal volgens het ILB.

**) Geaggregeerd uit ILB. Volgens EUROSTAT bedroeg het graan-areaal in 1986 in de EG 35.252.000 hectare zodat 19% van het areaal op niet-vertegenwoordigde (kleine) bedrijven voor- komt.

In tabel 5.2 zijn gegevens van groepen graanbedrijven uit zeven belangrijke regio's geselecteerd 1). Het eerste dat opvalt is de ongelijke structuur van de bedrijven. Aan de ene kant de zeer kleine bedrijven (10-25 hectare, minder dan één arbeidskracht) in Beieren, Macedonië en Denemarken die duidelijk een part-time karakter lijken te hebben en aan de andere kant de grote bedrijven in Centre (Fr.), Castilla (Sp.) en Oost-Engeland. In Denemarken en Castilla-Leon speelt de gerstteelt een dominante rol. In Oost-Engeland en in Frankrijk is de tarweteelt belangrijker. In zuidelijke streken is daarnaast ook de korrelmais niet te verwaarlozen. Deze verschillen in graansoort maken de onderlinge vergelijking van de resultaten niet eenvoudiger.

Naast verschillen in bouwplan zijn er ook grote verschillen in kg-opbrengsten. Het jaar 1986/87 dat in tabel 5.2 wordt weer-

- 1) Het gaat hier om de regio's uit tabel 5.1, waarbij Nieder-Sachsen (te weinig waarnemingen op gespecialiseerde bedrijven) en Castilla-La Mancha (als tweede Spaanse regio) zijn vervangen door Lombardije (als representant van de Italiaanse regio's die gezamenlijk een niet onbelangrijke producent zijn).

Tabel 5.2 *Overzicht van bedrijfsuitkomsten en andere kengetallen voor graan-bedrijven (type 11), 1986/87 naar regio*

Kengetal	Beie- ren	Centre	Lom- bar- dije	Dene- marken	Oost- Eng- land	Ma- cedo- nia	Cas- tilla- Leon
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	1200	13100	8000	14500	8100	24300	28000
Aantal boekhoudbedrijven	28	78	105	184	193	296	389
Boekjaar 1986/87:							
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	15,8	66,7	28,9	25,7	135,5	13,5	73,3
Arbeidskrachten	0,8	1,2	2,1	0,5	2,4	0,6	1,1
Ha graan *)	13,3	51,4	27,3	21,2	101,6	12,4	59,2
Ha tarwe	4,8	28,5	2,5	5,6	70,4	4,2	11,8
Ha gerst	5,1	5,0	1,5	13,8	30,0	1,9	45,6
Kg tarwe/ha	5430	5180	5220	5890	6900	2770	1930
Kg gerst/ha	3980	4650	5300	4220	5570	2560	1820
Tarweprijs (gld/100 kg)	45,88	44,04	54,42	40,73	37,19	33,08	48,89
In gld per ha cultuurgrond:							
Opbrengsten	2659	2459	5267	2671	2661	2194	716
Directe kosten	866	869	1501	821	807	573	302
Algemene kosten	1090	451	1109	691	432	315	160
Afschrijvingen	943	364	337	474	457	251	62
Netto-toegevoegde waarde	-219	678	2394	620	946	1139	183
Betaalde factorkosten	339	366	581	793	544	319	118
Gezinsinkomen uit bedrijf	-559	316	1812	-172	404	819	65
Per bedrijf:							
Gezinsinkomen uit bedrijf	- 8800	21100	52500	-4400	54700	11100	4700
Opbrengsten per f 100,- kosten	40	80	78	63	81	96	80
Effect van 10% graanprijsdaling	3000	12300	12300	4200	25200	2200	4800
Idem in % gezinsinkomen u/b	.	58	24	.	46	20	102
Gemiddelde 1984/85-1986/87:							
Kg tarwe/ha	.	6460	5280	6270	7110	2580	.
Kg gerst/ha	.	5190	5420	4460	5730	2330	.
Gezinsinkomen uit bedrijf	.	47100	47600	800	66600	13100	.
Opbrengst per f 100,- kosten	.	92	78	68	85	90	.

*) Inclusief korrelmais en rijst.

gegeven was geen best graanjaar. Alleen in Oost-Engeland wist men in de buurt van de zeven ton tarwe per hectare te komen. De andere Noordeuropese regio's oogstten doorgaans niet veel meer dan ruim vijf ton per hectare. In Zuid-Europa liggen de oogsten per hectare op een beduidend lager niveau: gemiddelde kg-opbrengsten van twee à drie ton per hectare doen - ook al betreft het hier voor een deel durumtarwe - aan een Amerikaanse produktiewijze denken.

5.2 Kostenstructuur

De oogstomstandigheden zullen invloed hebben gehad op de gerealiseerde opbrengstprijs per kg. Desalniettemin is de lage tarweprijs in Oost-Engeland van 37 cent per kg opvallend, zeker in vergelijking met de 44 cent in Frankrijk, het traditionele graanoverschotgebied. De kosten en opbrengsten verschillen aanmerkelijk tussen de groepen bedrijven, ook wanneer om de vergelijkbaarheid te verbeteren ze per ha cultuurgrond worden uitgedrukt. In de meeste regio's liggen de opbrengsten rond de f 2.500,- per hectare. Lombardije komt door een zeer goede oogst en hoge prijzen en door wat opbrengsten uit vee op het dubbele uit. Macedonië komt verrassend goed mee doordat er ook wat vee-opbrengsten zijn. De bedrijven in Castilla hebben daarentegen een duidelijk low-input/low-output karakter. De directe kosten lagen in de meeste regio's rond de f 800,- à f 900,-, zodat het saldo per hectare over alle activiteiten gerekend in de meeste gebieden rond de f 1.600,- ligt. Dat is een bedrag waarvoor in Nederland nauwelijks grond uit produktie te nemen is. Castilla-Leon wijkt met een saldo van f 400,- per hectare duidelijk naar onderen af; Lombardije met f 3.700,- duidelijk naar boven.

De algemene kosten liggen bij de efficiënte Franse en Engelse bedrijven op ruim f 400,- per hectare. De Denen en vooral de Beierse en Lombardijnse boeren ondervinden daarbij de nadelen van hun kleine bedrijven, waar deze post oploopt tot boven de f 1.000,-. In Beieren heeft men bovendien fors geïnvesteerd zodat er f 940,- per hectare wordt afgeschreven: bijna twee keer zoveel als bij de ook al niet erg efficiënte Denen en de sterk op mechanisatie leunende Oostengelse graantelers. Als gevolg daarvan was de netto-toegevoegde waarde in Beieren negatief. In Castilla is deze ook niet hoog, maar dat lijkt daar de continuïteit niet in de weg te staan: de grote oppervlakte zorgt voor compensatie. Ronduit hoog is de netto-toegevoegde waarde in Macedonië en Lombardije. Dankzij fractioneel hogere opbrengsten en lagere kosten per hectare was de netto-toegevoegde waarde per ha in 1986/87 op de Oostengelse graanbedrijven aanmerkelijk beter dan die in Frankrijk en Denemarken. Gezien de lage tarweprijs een knappe prestatie. Worden de betaalde factorkosten in aanmerking genomen dan belanden ook de Deense graanboeren in de min. Hun in het verleden opgebouwde schuldenpositie en de hoge rentestand brengen hoge rentelasten met zich mee.

Als resultante van deze posten liep het gezinsinkomen uit bedrijf in het verslagjaar sterk uiteen: van -f 8.800,- in Beieren tot meer dan f 50.000,- in Lombardije en Oost-Engeland. Daarbij moet dan wel aangetekend worden dat ook de inzet van de betrokken gezinnen sterk uiteenloopt. Het inkomen van f 11.000,- in Macedonië voor 1.300 uur arbeid en een relatief geringe investering lijkt de beste beloning. Worden beloningsaanspraken in rekening gebracht - zoals uiteengezet in hoofdstuk 3 - dan zou daar circa 96% van de kosten door opbrengsten worden gedekt. Doordat in Oost-Engeland en Lombardije ook meer dan twee arbeidskrachten onbetaald werkzaam zijn (die in Oost-Engeland overigens samen maar 2.150 uur maken) wordt in die gebieden maar circa 80% van de kosten gedekt. Eenzelfde percentage geldt ook voor Castilla en Centre. De bedrijven in Denemarken en vooral Beieren ervaren een veel grotere kloof met de inkomens buiten de landbouw.

Wordt het gemiddelde over de laatste drie jaar gezien dan verandert er aan dit beeld niet veel: het hoogste gezinsinkomen uit bedrijf wordt in Oost-Engeland (f 66.000,-) behaald, mede door een uitzonderlijk goed 1984/85 toen het inkomen f 115.000,- bedroeg. Lombardije en Centre zitten net onder de f 50.000,-.

5.3 Effecten graanprijsdaling

Interessant is, te bezien hoe een prijsdaling uitwerkt op de inkomens van de bedrijven. In tabel 5.2 is het effect weergegeven van een graanprijsdaling van 10% in 1986/87. Het gaat daarbij om het directe effect door de opbrengstdaling van granen. Er is geen rekening gehouden met als gevolg daarvan optredende dalingen van andere opbrengstprijzen of kostensoorten en ook niet met mogelijke wijzigingen in bouwplannen of bedrijfsstructuur. In de praktijk zal dat wel gebeuren, waardoor de effecten van een andere grootte zullen zijn en tussen de gebieden ook verschillend kunnen uitwerken. Genoemde graanprijsdaling zou tot forse inkomensdalingen leiden, vooral op de grotere bedrijven. Op de kleine bedrijven of de bedrijven in Castilla met een lage omzet is het absolute effect minder dan f 5.800,-. Dat bedrag lijkt overkomelijk, totdat men het relateert aan het huidige inkomensniveau. Omdat dat in een aantal regio's al negatief of zeer laag is, gaat het om een relatief groot bedrag. Als deze bedrijven echter part-tijmebedrijven zouden zijn (zoals de gegevens over de arbeidsbezetting suggereren, maar waarover het boekhoudnet geen uitsluitsel geeft) dan komt het bedrag van f 5.800,- in een heel ander daglicht te staan. Het zwaarst getroffen door een prijsdaling lijken dan ook de graanspecialisten in Centre, Lombardije en Oost-Engeland, waarbij voor de Lombardijnse bedrijven het effect relatief nog meevalt (een inkomensdaling van 25%) door hun hoge marge. Bij een prijsdaling komt het directe effect dus het hardst aan bij die bedrijven die door hun grote omzet ook het meest van de marktbescherming hebben genoten. Gezien hun bedrijfsgrootte heb-

ben deze bedrijven vermoedelijk ook de meeste mogelijkheden om
- bijvoorbeeld door afvloeiing van arbeid of door hun bedrijf ook
meer een part-time karakter te geven - de prijsdaling op te van-
gen.

6. Overige akkerbouwbedrijven

6.1 Bedrijfsopzet

Naast de graanbedrijven zijn er gespecialiseerde akkerbouwbedrijven 1) die zich relatief meer op andere akkerbouwteelten richten. In tabel 6.1 worden deze bedrijven uit verschillende regio's met elkaar vergeleken. Uit elke lidstaat (met uitzondering van het kleine Luxemburg en het op veehouderij georiënteerde Ierland) is het gebied met de meeste akkerbouwbedrijven (type 12) opgenomen. Gezien het belang van Noord-Frankrijk zijn daar beide aardappeltelende regio's in de beschouwing betrokken.

Ook bij de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven zijn er grote verschillen in structuur. De bedrijfsoppervlakte varieert van gemiddeld ruim 6 ha in Macedonië via circa 40 ha in Nederland, Nord-Pas de Calais, België en Denemarken tot 73 ha in Picardië en bijna 160 ha in Oost-Engeland. Het aantal arbeidskrachten verschilt ook: van 0,8 in Denemarken tot 3,8 in Oost-Engeland. De land-manverhouding loopt uiteen van 50 ha per arbeidskracht in Denemarken via 27 ha in Nederland tot 5 ha in Veneto en Macedonië. Opvallend daarbij is dat op bedrijven in Noord-Europa (met uitzondering van Oost-Engeland) circa 1,5 á 1,7 arbeidskrachten aanwezig zijn, maar dat die in Nord-Pas de Calais en Nederland circa 25 ha per man beboeren, tegenover 40 tot 50 ha in Picardië, Oost-Engeland en Denemarken.

In alle regio's domineert de graanteelt het bouwplan. Terwijl in Nederland en in de Portugese Ribatejo krap 25% van het areaal uit granen bestaat, is dat in België, Nieder-Sachsen en Nord-Pas de Calais ongeveer 50%. In Picardië, Denemarken, Macedonië en Oost-Engeland ligt het graanaandeel in het bouwplan zelfs rond de 60%.

Alleen in Nederland nemen de aardappelen een substantieel deel van het bouwplan in beslag. In andere belangrijke aardappelproducerende gebieden zoals Picardië en Oost-Engeland ligt het areaal aardappelen zowel absoluut als relatief op een lager niveau. In paragraaf 6.3 zal uitgebreider op de aardappelteelt worden ingegaan.

Ook in de gewasproduktiviteit zijn er duidelijke verschillen tussen de regio's. In Zuid-Europa was in 1986/87 sprake van relatief lage kg-opbrengsten, met uitzondering van de suikerbieten-teelt van Macedonië. Hoge opbrengsten voor suikerbieten werden

1) Wanneer hier over (gespecialiseerde) akkerbouwbedrijven wordt gesproken, zijn de gespecialiseerde graanbedrijven daarvan uitgesloten. In het jargon van de bedrijfstypologie: het gaat dan om bedrijven van type 12 en niet van type 11.

Tabel 6.1 Overzicht van bedrijfsuitkomsten en andere kengetallen voor overige akkerbouwbedrijven (type 12), 1986/87
naar regio

Kengetal	Nieder- sachsen	Picar- dië	Nord- Calais	Veneto	België	Neder- land	Dene- marken	Eng- land- East	Mace- donië	Castil- la-Leon	Riba- tejo
Aantal vertegenwoordigde bedrijven	9.100	7.400	8.000	15.600	5.400	14.300	20.000	9.400	86.400	25.200	4.300
Aantal boekhoudbedrijven	140	77	86	346	95	258	418	249	1.166	622	57
Boekjaar 1986/87:											
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	58,8	73,0	40,4	8,8	44,6	40,7	40,5	158,0	6,5	32,7	19,6
Arbeidskrachten	1,7	1,7	1,6	1,5	1,4	1,5	0,8	3,8	1,3	1,1	2,2
Ha graan	37,4	43,3	21,8	4,3	22,8	10,3	24,3	92,7	4,1	17,2	4,6
Ha suikerbieten	12,7	10,9	5,6	1,6	11,1	8,6	2,5	17,5	0,3	0,3	0,0
Ha aardappelen	3,4	5,3	2,5	0,1	2,2	12,0	1,1	6,4	0,1	0,1	0,2
Kg tarwe/ha	7.365	7.290	7.400	5.340	8.020	8.020	6.520	7.200	2.910	3.330	2.000
Ton suikerbieten/ha	49,0	58,1	54,1	49,4	56,1	56,8	45,7	48,6	63,0	44,4	.
Ton aardappelen/ha	35,3	34,9	34,6	31,5	42,9	41,6	33,0	38,0	28,1	19,8	9,9
Suikerbietenprijs (gld/ton)	112,35	88,10	91,60	111,50	107,55	110,20	115,70	86,65	85,25	.	.
In gld per ha cultuurgrond:											
Opbrengsten	4.631	4.089	4.335	6.439	5.382	6.735	3.595	3.613	4.082	1.799	1.838
Diverse kosten	1.377	1.478	1.460	1.459	1.791	2.131	1.270	1.121	730	526	419
Algemene kosten	892	807	883	864	623	1.301	714	653	511	331	350
Afschrijvingen	614	442	462	559	363	810	483	472	467	166	149
Netto-toegevoegde waarde	1.786	1.180	1.376	3.433	2.654	2.468	1.088	1.341	2.418	785	1.010
Betaalde factorkosten	649	654	695	226	555	1.091	1.027	850	419	152	404
Gezinsinkomen uit bedrijf	1.136	692	889	3.209	2.100	1.394	62	495	2.000	613	606
Per bedrijf:											
Gezinsinkomen uit bedrijf	66.800	38.700	27.600	28.300	93.600	56.700	2.500	78.200	13.000	20.000	11.900
Opbrengsten per f 100,- kosten	86	92	86	62	107	88	74	88	73	101	87
Effect van 10% graanprijsdaling	11.200	12.400	6.200	1.800	7.800	3.600	5.500	23.000	770	2.100	1.100
Idem in % van gezinsinkomen u/b	17	32	22	6	8	6	.	29	6	11	9
Gemiddelde 1984/85-1986/87:											
Ton suikerbieten/ha	48,3	55,6	54,0	54,3	55,2	52,8	46,9	45,5	64,0	.	.
Ton aardappelen/ha	36,0	34,1	34,2	33,2	40,4	41,2	29,7	38,2	27,0	.	.
Aardappelprijs (gld/100 kg)	15,00	16,25	16,60	30,65	13,85	23,70	22,25	28,15	40,10	.	.
Gezinsinkomen uit bedrijf	57.100	38.600	33.700	26.900	87.400	47.200	11.200	60.700	17.700	.	.
Opbrengsten per f 100,- kosten	85	91	88	59	105	87	78	87	76	.	.

verder behaald in Nederland, België en Noord-Frankrijk. Opvallende verschillen deden zich voor bij de ontvangen suikerbietenprijs. Deze ligt in Noord-Frankrijk, Oost-Engeland en Macedonië 15 á 20% beneden het niveau in de andere gebieden.

Nederland en België zijn ook koploper bij de fysieke aardappelopbrengst per ha, waarbij het Nederlandse cijfer bovendien negatief wordt beïnvloed door het relatief grote aandeel pootaardappelen. De nauwe rotatie en bijbehorende aaltjesproblematiek alsmede de klimatologische omstandigheden bezorgen Portugal zeer lage aardappelopbrengsten: nog geen 10 ton per ha.

De Noordeuropese regio's ontlopen elkaar niet veel bij de kg-opbrengsten van wintertarwe, met dien verstande dat Nederland en België in 1986/87 zo'n 700 kg hoger uitkwamen dan hun burens. Opvallend is dat de kg-opbrengsten van wintertarwe op de graanbedrijven in Oost-Engeland 300 kg lager waren dan op de overige akkerbouwbedrijven. De graanbedrijven in Centre bleven zelfs meer dan twee ton per ha achter bij de akkerbouwbedrijven in Noord-Frankrijk.

6.2 Bedrijfsuitkomsten

In de meeste regio's uit tabel 6.1 lagen de geldopbrengsten per ha tussen de f 3500,- en f 4500,-, met Denemarken en Oost-Engeland onder en Nieder-Sachsen boven in dat traject. België en vooral Nederland (f 6700,-) en Veneto realiseerden aanmerkelijk meer omzet per ha, het Iberisch schiereiland daarentegen gebruikt de grond veel extensiever. Deze regio's hebben ook de laagste directe kosten. Mede door het grote aandeel aardappelen zijn deze kosten in Nederland het hoogst. De algemene kosten liggen in Noordwest-Europa tussen de f 625,- (België) en f 900,- (Nieder-Sachsen) per ha, met uitzondering van Nederland: mede door een post loonwerk van bijna f 600,- bedragen de algemene kosten in ons land f 1300,- per ha. De aardappelteelt gaat daarnaast ook nog gepaard met grote investeringen in machines en gebouwen zodat ook de afschrijvingen in de onderzochte groepen nergens zo hoog zijn als in Nederland. Dit beeld van hoge opbrengsten en hoge kosten resulteerde in 1986/87 in een netto-toegevoegde waarde van f 2500,- per ha, een fractie lager dan in België. Alleen het kleine akkerbouwbedrijf in Veneto kwam aanmerkelijk hoger uit. In Noord-Frankrijk en Oost-Engeland werd een netto-toegevoegde waarde gerealiseerd van f 1200,- à f 1375,- gulden.

In Nederland en Denemarken wordt een aanmerkelijk deel van die toegevoegde waarde uitbetaald aan medewerkers en financiers. In Nieder-Sachsen en Noord-Frankrijk liggen die betaalde factorkosten per ha 40% lager. Relatief gezien is dit echter niet verontrustend: terwijl in de Noordfranse regio's meer dan 50% van netto-toegevoegde waarde werd uitbetaald lag dit percentage op het Nederlandse akkerbouwbedrijf op 44%. De Nederlandse akkerbouwer realiseerde in 1986/87 per ha voor f 1400,- aan gezinsin-

komen uit bedrijf. Dat was aanmerkelijk minder dan zijn collega's in België (f 2100,-), Macedonië (f 2000,-) en Veneto (f 3200,-). Het was echter aanmerkelijk meer dan in Nord-Pas de Calais (f 890,-), Picardië (f 693,-), Castilla-Leon en Ribatejo (beide f 610,-) en Oost-Engeland (f 500,-).

Rekening houdend met de bedrijfsgrootte kwamen de Oost-Engelse, Belgische en Saksische boeren uit de bus met de hoogste gezinsinkomens uit bedrijf. Door de hoge betaalde factorkosten boerden de Deense akkerbouwers slechter dan zelfs hun Zuideuropese collega's. De inzet van eigen arbeid en eigen vermogen, waarvoor dit inkomen een beloning vormde, liep tussen de groepen bedrijven uiteen. Terwijl op het Nederlandse bedrijf 2.600 onbetaalde uren werden gemaakt, bedroeg dat aantal in bijvoorbeeld Denemarken 1.400, en in Noord-Frankrijk 3.000. En tegenover een eigen vermogen op het Nederlandse akkerbouwbedrijf van bijna f 800.000,- stond een bedrag van f 330.000,- in België, f 370.000,- in Picardië, f 185.000,- in Nord-Pas de Calais en f 875.000,- in Nieder-Sachsen. Wordt, op de wijze zoals in hoofdstuk 3 uiteenzet, met deze verschillen rekening gehouden dan resulteert per f 100,- kosten een opbrengst van f 88,- in Nederland. In Ribatejo, Nieder-Sachsen, Nord-Pas de Calais, en Oost-Engeland ligt de rentabiliteit op hetzelfde niveau. In Veneto (door een relatief hoog eigen vermogen), Macedonië en Denemarken lag de rentabiliteit lager. In België en Castilla-Leon was de productie kostendekkend.

Door de jaren heen fluctueren de inkomens. Zo was 1985/86 in de meeste regio's een slecht jaar, behalve in Veneto. In Oost-Engeland daarentegen daalde het inkomen tot bijna nul. In 1984/85 hadden de Deense akkerbouwers een - althans voor hun doen - goed jaar. Gemiddeld over de laatste drie boekjaren komt het beeld van de relatieve verhoudingen echter vrij goed overeen met dat van 1986/87.

Door de grote verschillen in bouwplan loopt het directe gevolg van een graanprijsdaling uiteen. In de onderzochte Zuideuropese regio's leidt een graanprijsdaling van 10% tot een inkomensderving van f 790,- (Macedonië) à f 2.100,- (Castilla-Leon). Dat is 6 à 11% van het gezinsinkomen uit bedrijf. In Nederland en België gaat het om 6 à 8% van het inkomen, zij het dat absoluut gezien er van grotere bedragen sprake is. Daarbij moet aangetekend worden dat dit percentage voor Nederland meer dan voor andere regio's een onderschatting is omdat de fabrieksaardappelen (waarvan de prijs onlosmakelijk met de graanprijs verbonden is) in die berekening buiten beschouwing zijn gelaten. Desalniettemin is het directe effect in Nieder-Sachsen, Noord-Frankrijk en Oost-Engeland aanmerkelijk groter: zou in 1986/87 de graanprijs 10% lager hebben gelegen dan zou het inkomen op de akkerbouwbedrijven (exclusief graanbedrijven) in Nieder-Sachsen en Picardië in eerste instantie meer dan f 10.000,- lager zijn geweest en in Oost-Engeland zelfs f 23.000,-. Dat zijn inkomensdalingen van 20 à 30%. Voor Oost-Engeland loopt de absolute daling niet sterk

uiteen tussen de gespecialiseerde graanbedrijven en de overige akkerbouwbedrijven.

6.3 Aardappeltelende bedrijven

Voor de concurrentiepositie van de Nederlandse akkerbouwbedrijven is het van belang vooral op de aardappeltelende regio's de aandacht te vestigen, temeer daar een graanprijsdaling zou kunnen leiden tot een uitbreiding van de aardappelteelt. Sommigen zijn zelfs geneigd de lage aardappelprijzen van de laatste jaren volledig toe te schrijven aan het door de EG gevoerde graanbeleid; daardoor zouden (vooral buitenlandse) telers aangemoedigd worden de aardappelverbouw uit te breiden. Deze hypothese kan niet met cijfers worden onderbouwd. Tussen 1983 en 1987 daalde het aardappelareaal (inclusief vroege- en fabrieksaardappelen) in de EG-10 met 50.000 ha, ofwel circa 1,25% per jaar. Deze ontwikkeling ligt in de lijn van die in de voorgaande jaren, maar wel valt bij nadere bestudering (tabel 6.2) op dat tussen 1983 en 1985 het aardappelareaal in enkele Noordfranse regio's en in Nieder-Sachsen sterk is uitgebreid.

Naast de uitbreiding van de teelt bij deze belangrijke concurrenten zijn toch vooral de record-oogsten per ha de oorzaak van de lage prijzen. Zowel 1985 als 1987 gaven oogsten te zien die ver boven het normale niveau lagen. Het weer was daar debet aan. Zo leidt een relatief natte zomer (zoals in 1987) tot aanmerkelijk hogere opbrengsten, vooral in Noord-Frankrijk en West-Duitsland, waar bij een normaler weerbeeld met veel zon en weinig neerslag opbrengstdervingen optreden. Daarmee is niet gesteld dat het effect van een graanprijsdaling op de omvang van de Europese aardappelteelt verwaarloosbaar is; wel dat de uitzonderlijk lage prijzen in de afgelopen jaren deels door factoren verklaard kunnen worden die buiten de macht van Brussel liggen. Als dergelijke natuurlijke oorzaken dan toch optreden, dan is het samenvallen ervan met de kentering in het graanprijsbeleid voor de Nederlandse aardappelproducenten niet eens zo'n ongelukkige samenloop van omstandigheden. Het werkt remmend op investeringen en op toetreding tot de aardappelmarkt.

Hoewel een steekproef als het EG-boekhoudnet voor kleine producten - waartoe in Europees opzicht ook de aardappelen moeten worden gerekend - minder representatief is dan voor grote producten kan toch een beeld worden gegeven van de bedrijfsuitkomsten van een aantal groepen bedrijven die zich bezig houden met de aardappelteelt. In tabel 6.3 zijn gegevens opgenomen van groepen bedrijven waarbij voor alle opgenomen (individuele) bedrijven geldt dat ze minstens drie ha aardappelen telen. Uit deze tabel valt als eerste af te leiden dat het niet alleen gespecialiseerde akkerbouwbedrijven zijn die aardappelen telen. Met name in Duitsland zijn ook de gemengde bedrijven en de melkveebedrijven belangrijke aanbieders. In Nieder-Sachsen komt naar schatting min-

**Tabel 6.2 Aardappelareaal in enkele belangrijke EG-regio's
(x 1000 ha)**

Regio	Jaar		
	1981	1983 *)	1985
EUR-10	1133	1087	1082
EUR-12	.	.	1539
Duitsland	246	224	220
Nieder-Sachsen	72	71	78
Nordrhein-Westfalen	20	18	18
Hessen	13	11	10
Rheinland-Pfalz	13	13	13
Baden-Württemberg	23	19	16
Beieren	99	87	81
Frankrijk	209	204	211
Picardie	41	44	49
Nord-Pas de Calais	36	37	40
Bretagne	29	27	29
Rhone-Alpes	13	13	12
Italië	153	149	149
Emilia-Romagna	9	8	7
Abruzzi	15	14	13
Campania	32	32	30
Calabria	11	10	10
Puglia	12	14	14
Nederland	165	163	169
België	34	35	41
West-Vlaanderen	15	15	19
Luxemburg	1	1	1
Denemarken	36	30	30
Verenigd Koninkrijk	191	195	191
Noord-Engeland	27	27	28
Oost-Engeland	87	85	74
West-Engeland	32	32	38
Schotland	33	34	.
Noord-Ierland	13	14	.
Ierland	35	32	33
Griekenland	62	53	49
Portugal	.	.	126
Spanje	.	.	331

*) Voor de onderverdeling naar Italiaanse en Britse regio's zijn cijfers van 1982 gebruikt, gezien de afwezigheid van cijfers voor 1983.

Bron: Eurostat.

der dan de helft van de produktie voor rekening van gespecialiseerde akkerbouwbedrijven. Voor dat gebied zou dus niet alleen het graanbeleid maar ook de melkquotering wel eens op het aardappelaanbod in kunnen werken. Vergelijking van alle gespecialiseerde akkerbouwbedrijven (tabel 6.1) met de aardappeltelers (tabel 6.3) leert dat de oppervlakte aardappelen per bedrijf tussen de regio's minder verschilt dan op basis van de cijfers van alle akkerbouwbedrijven werd verwacht. In veel regio's is er een groot aantal akkerbouwbedrijven dat geen aardappelen teelt, zodat de gemiddelde oppervlakte per bedrijf soms gering is en waarbij Nederland (waar vrijwel alle akkerbouwbedrijven ook aardappelen teelen) er qua oppervlakte per bedrijf gunstig afkomt. Wordt alleen naar de aardappeltelende bedrijven gekeken dan blijft van die "voorsprong" niets over. Ook in de andere regio's bedraagt de oppervlakte per teler 8 à 15 ha. De rotatie is in Nederland - mede door de 1-op-2-teelt bij de fabrieksaardappelen - het nauwst. Maar ook in veel andere regio's bestaat ongeveer een kwart van de oppervlakte uit aardappelen. In België en Noord-Frankrijk lijkt er echter nog ruimte voor een intensievere teelt doordat 15 à 18% van het areaal (dus minder dan 1 op 5) uit aardappelen bestaat. Nog ruimer is het bouwplan op de gemengde bedrijven en op de grote bedrijven in het Verenigd Koninkrijk.

Terwijl de mogelijkheid tot areaaluitbreiding in Nederland dus beperkt is, lijkt in andere regio's daarvoor nog wel ruimte. De aantrekkelijkheid daarvan hangt af van de rentabiliteit van de teelt. Zou deze afgemeten mogen worden aan de ruwe maatstaf van geldopbrengsten per ha dan was de teelt in 1986/87 in Nederland en het Verenigd Koninkrijk het aantrekkelijkst. Voor Schotland en Engeland was het een erg goed aardappeljaar met hoge kg-opbrengsten (tegen de 40 ton) en dankzij het areaalbeheer van de Potato Marketing Board zeer hoge prijzen (f 30,-). Op het continent lagen die prijzen minstens een dubbeltje lager, waarbij Nederland er met f 21,60 niet slecht af kwam. Nederland (ondanks het grote areaal pootaardappelen) en België realiseren ook de hoogste kg-opbrengsten per ha.

Worden naast de aardappelen ook de andere gewassen in beschouwing genomen dan is de netto-toegevoegde waarde in België en Nederland de hoogste, gevolgd door Oost-Engeland en Schotland. In Noord-Frankrijk, de Duitse regio's en Denemarken lag de netto-toegevoegde waarde in 1986/87 f 800,- à f 1.000,- lager dan in Nederland. Daarmee lijkt er een samenhang met het hoge grondprijsniveau in ons land, alsmede met de sterke afhankelijkheid van de hoog-salderende gewassen als aardappelen. De comparatieve voordelen van de Nederlandse akkerbouw liggen, onder andere door klimatologische en bodemkundige voordelen, meer op het vlak van de aardappelen dan de granen met als gevolg een zo groot mogelijk aandeel aardappelen in het bouwplan. Een kleinere bedrijfsoppervlakte gaat daarmee samen. Vervolgens vertaalt de hoge toegevoegde waarde zich deels in de grondprijs - zoals Ricardo ("Corn is not high because a rent is paid, but a rent is paid because corn

Tabel 6.3 *Overzicht van bedrijfsuitkomsten en kengetallen van enkele groepen aardappelteeltende bedrijven, 1986/87 naar regio **

Regio	Type **)	Oppervlakte (ha) per bedrijf	Aardappelopbrengst	Per ha cultuurgrond (gld.)	Gezins- inkomen uit be- drift	Opbrengst per f 100,- kosten					
		totaal aardap- pelen	ton/ ha	gld/ ha	gld/ 100 kg	op- breng- sten	netto-toe- voegde waarde	gezins- inkomen uit be- drift	Opbrengst per f 100,- kosten		
Nieder-Sachsen	12	68,8	15,3	35,2	5880	16,70	4885	1785	965	66400	88
Nieder-Sachsen	81	60,3	8,7	36,3	5450	15,00	5045	1490	870	52500	82
Nieder-Sachsen	82	29,4	7,6	33,7	5435	16,10	8435	1250	550	16100	77
Beieren	12	37,8	8,7	33,4	6865	20,55	5515	1470	855	32300	67
Picardië	12	67,8	12,2	34,8	5350	15,35	4435	1355	700	47500	96
Nord-Pas de Calais	12	39,8	6,8	34,7	4320	12,50	4720	1240	640	25500	85
België	12	45,2	7,5	43,1	6945	16,10	5943	2960	2335	105500	104
België	81	39,4	5,2	38,6	6000	15,50	6980	3065	2445	96400	90
Nederland	12	41,8	13,2	41,7	9000	21,61	6890	2530	1620	59400	89
Denemarken	12	58,3	12,3	33,0	7065	21,40	3785	1205	300	17600	81
Engeland-Noord	12	127,3	11,4	35,6	11020	31,00	4245	1445	610	77500	91
Engeland-Oost	12	183,9	15,8	38,1	12625	33,15	5945	2335	890	113300	93
Schotland	12	184,5	18,1	39,9	12950	32,40	5275	1975	740	94200	94

*) Alleen bedrijven met minstens 3 ha aardappelen, ingedeeld naar regio en bedrijfstype.

**) 12 = Overige akkerbouwbedrijven.

81 = Akkerbouw/veesteeft combinaties.

82 = Overige combinaties.

steeds alle grootteklassen.

is high") in 1821 al poneerde. Overigens kunnen ook andere factoren (zoals de vraag naar grond uit hoofde van andere activiteiten) op die grondprijs van invloed zijn. Voor zo ver het Nederlandse produktiesysteem als gevolg van een te zwaar leunen op grondontsmetting en het moeilijker worden van besparen op arbeid bij de gegeven bedrijfsstructuur aan concurrentiekracht inboet, zal zich dit vertalen in een lagere netto-toegevoegde waarde en - op termijn - in lagere grondprijzen en toenemende bedrijfsopervlaktes. In bijvoorbeeld Noord-Frankrijk zou dan, gegeven een gelijkblijvende en prijsongevoelige vraag, het aardappelareaal toenemen en de netto-toegevoegde waarde per ha stijgen.

Het gezinsinkomen uit bedrijf loopt tussen de onderzochte groepen bedrijven sterk uiteen: van minder dan f 20.000,- in Denemarken en op de gemengde bedrijven in Nieder-Sachsen tot f 100.000,- in België en Oost-Engeland. De verschillen in inzet van gezinsarbeid en eigen vermogen lopen daar niet gelijk mee. De Nederlandse akkerbouwers realiseerden een gezinsinkomen van f 60.000,- als beloning voor f 800.000,- geïnvesteerd eigen vermogen en 2.650 uur onbetaalde gezinsarbeid. Worden de kosten van deze inzet berekend op de in hoofdstuk 3 besproken wijze dan betekent dit een beloningsvoet van f 89,- opbrengsten voor elke f 100,- kosten. In veel regio's lag deze verhouding in 1986/87 op hetzelfde niveau. Duidelijk beter ging het in Schotland (bij 1,5 miljoen gulden eigen vermogen en 2.900 uur onbetaalde arbeid), in Picardië (bij een - dankzij het grote areaal pacht - laag eigen vermogen van f 240.000,- en 2.800 uur onbetaalde arbeid) en op de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven in België (f 415.000,- eigen vermogen en 3.900 uur gezinsarbeid). Duidelijk slechter af dan de Nederlandse aardappeltelers waren hun Deense, Beierse en Nieder-Sachsische collega's. Bij de Duitse regio's ligt het eigen vermogen op hetzelfde niveau als in Nederland, het aantal gewerkte uren ligt echter 500 tot meer dan 1.000 uur hoger.

6.4 Conclusies: de concurrentiepositie van de Nederlandse akkerbouw

Op basis van vergelijkingen tussen de Nederlandse akkerbouwbedrijven en de akkerbouwbedrijven (zowel in het algemeen als specifiek de aardappeltelende bedrijven) in Noord-Frankrijk, Oost-Engeland en Nieder-Sachsen over een aantal jaren (Poppe, 1987) kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- De Nederlandse bedrijven zijn met hun krap 40 ha veel kleiner dan de concurrenten in Nieder-Sachsen (60 ha), Picardië (65 ha) en Oost-Engeland (145 ha);
- Granen spelen in het Nederlandse bouwplan een veel kleinere rol (27% granen) dan in de andere regio's (55% en meer);
- Het directe effect van 1%-graanprijsdaling is in Nederland dan ook veel kleiner (360 gulden in 1986/87) dan in Nieder-Sachsen (1.100 gulden), Noord-Frankrijk (Nord-Pas de Calais:

- 620 gulden, Picardië 1.240 gulden) en Oost-Engeland (2.300 gulden);
- Suikerbieten nemen in Noord-Frankrijk en vooral in Oost-Engeland een kleiner aandeel in het bouwplan in;
 - Het aantal arbeidskrachten per bedrijf bedraagt 1,5 in Nederland, iets meer in Noord-Frankrijk en Nieder-Sachsen (1,7) en bijna 4 in Oost-Engeland;
 - In Nieder-Sachsen en Oost-Engeland is daarbij in belangrijke mate sprake van vreemde arbeid die betaald moet worden, ongeacht de hoogte van de bedrijfsuitkomsten, en waarop eventueel bespaard kan worden;
 - De geld-opbrengsten per ha liggen in Nederland op een hoog niveau (in het slechte jaar 1985/86 bijna 6.000 in 1986/87 op bijna 7.000 gulden), 2.000 gulden hoger dan in Oost-Engeland en Noord-Frankrijk;
 - De kg-opbrengsten voor tarwe lagen in Noord-Frankrijk en Oost-Engeland in 1985/86 rond de acht ton per ha. In 1986/87 bleef het bij ruim zeven ton. Nederland kan met deze kopgroep mee;
 - De kg-opbrengsten voor suikerbieten liggen in Nederland en Frankrijk op een ongeveer gelijk niveau: 50 à 55 ton. In Nieder-Sachsen en Oost-Engeland liggen ze duidelijk beneden de vijftig ton;
 - De Nederlandse akkerbouwers lijken meer op aardappelen gericht dan hun concurrenten: tegenover de 12 ha per bedrijf in Nederland, staan er zes in Oost-Engeland (bij een veel grotere bedrijfsomvang) en nog geen vier in Noord-Frankrijk en Nieder-Sachsen. Dit wordt echter vooral veroorzaakt door een groot aantal bedrijven in de concurrerende gebieden die geen aardappelen telen. Wordt alleen naar de aardappeltelers gekeken dan lopen de oppervlaktes minder uiteen, waarbij er in de concurrerende regio's meer mogelijkheden voor uitbreiding zijn;
 - Een ha aardappelen in Nederland brengt aanmerkelijk meer op dan een ha in Noord-Frankrijk of in Nieder-Sachsen. Door de activiteiten van de Britse Potato Marketing Board liggen de geldopbrengsten in Engeland veel hoger;
 - De kg-opbrengst van een ha (inclusief poot- en fabrieksaardappelen) ligt in Nederland boven de 40 ton. In Engeland liggen de opbrengsten tussen de 37 en 39 ton, in Nieder-Sachsen rond de 35 ton en in Noord-Frankrijk tussen de 33 en 35 ton;
 - De Nederlandse opbrengstprijis lag in 1984 en 1985 een cent of drie hoger dan die in Noord-Frankrijk. In 1986 zelfs meer dan zes cent. De prijs in Nieder-Sachsen lag steeds zes cent lager. De Engelse telers realiseerden in 1984 en 1985 een kwartje per kg (Nederland: 23, respectievelijk 19 cent). In 1986 zelfs ruim dertig cent. Gemiddeld over de jaren 1984/85 - 1986/87 realiseerden de Nederlandse telers ruim 23 cent, zeven cent meer dan hun Franse en Duitse collega's, en een dubbelteje meer dan de Belgen (tabel 6.1). Overigens zijn de-

ze prijsverschillen moeilijk te beoordelen omdat er ook pootgoed en fabrieksaardappelen in zitten en er in Nederland meer wordt bewaard;

- Het gezinsinkomen uit bedrijf lag in 1985/86 in Nederland op een niveau, vergelijkbaar met dat in Noord-Frankrijk. Voor de boeren in Nieder-Sachsen was het een zeer goed jaar, voor de Engelsen een zeer slecht jaar (lage kg-opbrengsten granen). In 1986/87 lag het gezinsinkomen uit bedrijf in Nederland, Noord-Frankrijk (althans bij de aardappeltelers) en Nieder-Sachsen op een vergelijkbaar niveau. België en het Verenigd Koninkrijk scoorden veel beter;
- Wordt de rentabiliteit van het totale bedrijf bezien en wordt een beloning ingerekend voor de arbeid van de gezinsleden en het eigen vermogen, dan ontstaat het volgende beeld: Over de periode 1981-1983 was Nederland de meest efficiënte producent: het had de beste opbrengsten/kostenverhouding. Over de jaren 1984 en 1985 lag de rentabiliteit in Noord-Frankrijk hoger dan in Oost-Engeland en Nederland. In 1986/1987 ontliepen de regio's elkaar niet veel;
- Nederland heeft relatief kleine bedrijven die hoge geldopbrengsten per ha realiseren. Dat gaat gepaard met een intensief grondgebruik, hoge kosten per ha en een sterke afhankelijkheid van de aardappel.

Nederland is specialist in aardappelen hetgeen samengaat met goede verwerkingsfaciliteiten en een goede infrastructuur. Door de structuur van kleine bedrijven en grote intensiteit van het bodemgebruik is Nederland wel kwetsbaar geworden: de problemen rond bodemgezondheid en aardappelmoeheid zijn daar exponenten van.

In de jaren negentig zal het AM-beleid verscherpt worden. Verwacht wordt dat er dan minder Bintjes beschikbaar zullen komen voor de industrie (Produktschap voor aardappelen, 1989). Nieuwe rassen zullen voor industrie en consument minstens dezelfde kwaliteiten moeten hebben. Omdat de capaciteit van de industrie zich nog steeds uitbreidt, lijkt het aannemelijk dat in de negentiger jaren een groter deel van de grondstof uit het buitenland zal komen. Dat betekent dat vooral in België en Noord-Frankrijk de teelt minstens in stand gehouden zal worden en dat de concurrentie met die gebieden toe zal nemen, temeer daar de industrie internationaler zal worden. Voor een aantal telers met hoge produktiekosten zou dit kunnen inhouden dat het moeilijker wordt zich in de grondstoffenmarkt staande te houden. Een tijdige overschakeling naar een assortiment voor de consumptiemarkt kan - indien de door de consument gewenste kwaliteit geleverd kan worden - dan mogelijk een oplossing zijn.

7. Melkveehouderijbedrijven

7.1 Bedrijfsstructuur

Melk is een van de belangrijkste marktordeningsprodukten in de EG en het zuivelbeleid wordt met relatief zware maatregelen, zoals een quotering, uitgevoerd. De 117 miljoen ton koemelk die volgens EUROSTAT in 1986 in de EG-12 werd geproduceerd, wordt vrijwel geheel (96%) door het boekhoudnet gerepresenteerd (tabel 7.1). Daarbij moet wel aangetekend worden dat, onder andere door de discrepantie tussen de bij de bedrijfskeuze gevolgde stratificatie en de uiteindelijk in Brussel toegepaste weging er in een aantal lidstaten (o.a. Ierland en Nederland) een belangrijke overschatting van de melkproduktie plaats vindt.

Twaalf regio's zijn verantwoordelijk voor bijna 60% van de produktie. Onder hen is Nederland met een aandeel van 13% de grootste, zij het dat daarbij bedacht moet worden dat de regio's sterk variëren in oppervlakte en aantallen bedrijven. Het grootste deel (65%) van de produktie vindt plaats op gespecialiseerde bedrijven (type 41). Vooral in Denemarken en Nieder-Sachsen wordt relatief veel melk geproduceerd op bedrijven met een meer gemengd karakter. De Nederlandse bedrijven zijn voor het overgrote (91%) deel zelfs sterk gespecialiseerd (type 411). Om deze bedrijven zoveel mogelijk te kunnen vergelijken met dezelfde soort bedrijven in de andere regio's zal de presentatie van de bedrijfsuitkomsten alleen betrekking hebben op dat sterk gespecialiseerde type. In tabel 7.1 valt af te lezen dat dat bedrijfstype twee derde van de gespecialiseerde bedrijven voor zijn rekening neemt.

Tussen de belangrijkste regio's zijn grote verschillen te constateren in bedrijfsstructuur, produktiemethoden en bedrijfsuitkomsten (tabel 7.2). Als eerste valt de uiteenlopende bedrijfsoppervlakte op: tegenover de grote bedrijven (ca. 50 ha) in Engeland staan kleine in Beieren (nog geen 20 ha). Binnen Duitsland is er daarbij sprake van een Noord-Zuid kloof: de bedrijven in Nieder-Sachsen zijn twee keer zo groot als die in Beieren en hebben daarmee meer weg van hun Deense en Nederlandse concurrenten dan van hun landgenoten. In de meeste regio's ligt de gemiddelde oppervlakte rond de 30 ha, en daarmee iets boven het Nederlandse gemiddelde (28 ha). Het in beschouwing nemen van het aantal koeien voegt aan dit beeld van de bedrijfsgrootte voor een aantal regio's weinig toe. De bedrijfsgrootte in Nederland is dan echter aanmerkelijk groter daar het gemiddelde bedrijf meer dan 55 koeien heeft. In de Engelse regio's loopt dat aantal tegen de 70, terwijl het in de Franse gebieden gaat om 25 à 30 koeien per bedrijf. Beieren blijft met 22 koeien hekkesluis.

Tabel 7.1 Melkproduktie en aantal bedrijven in de belangrijkste melkproducerende gebieden van de EG (1986/1987), geaggregeerd uit ILB

Regio	Totaal melk- prod. (x1000 ton)	Melkveebedrijven (type 41)			
		melk- prod. (x1000 ton)	aant. bedr.	w.v. sterk gespe- cialiseerd (411)	
				melkprod. (%)	aantal bedr. (%)
Duitsland					
- Niedersachsen	6022	4057	21200	70	61
- Beieren	8058	6128	64000	59	56
Frankrijk					
- Basse Normandië	2873	2798	20700	85	86
- Pays de la Loire	3297	2768	22800	57	52
- Bretagne	6116	4813	33100	81	80
Nederland	14669	13694	41100	93	91
Denemarken	5142	3632	17300	67	59
Ierland	6639	6107	61000	77	72
Verenigd Koninkrijk					
- Noord-Engeland	3191	2726	7600	65	62
- West-Engeland	5770	4921	12400	82	85
- Wales	2212	1926	5500	75	77
- Noord Ierland	1347	1296	6200	88	86
Overige EG-gebieden	46474	28047	267600	65	60
EG	111810	82913	580500	73	66

In de meeste regio's ligt het aantal arbeidskrachten tussen de 1,4 en 1,7 per bedrijf (Nederland: 1,6). De arbeidsbehoefte op de grote Engelse bedrijven ligt echter aanmerkelijk hoger: twee arbeidskrachten en meer. Daar wordt dan ook meer dan 35% van de arbeid geleverd door betaalde krachten. In de andere regio's komt dit minder (Nederland: 7,5% van de arbeidskrachten betaald) of vrijwel niet (zoals in de Franse gebieden) voor. Gezien de grote omvang van de melkveestapel en het grote aandeel vreemde arbeid zijn de Engelse regio's relatief kansrijke gebieden voor een verdergaande mechanisering bij een eventuele introductie van de melkrobot.

Wordt de arbeidsproductiviteit gemeten in het aantal koeien per arbeidskracht dan zijn de Nederlandse en Engelse melkveehouderij het meest productief met resp. 35 en 33 melkkoeien per arbeidskracht. De bedrijfjes in Beieren blijven daarbij met nauwelijks vijftien koeien per arbeidskracht ver achter. Ook in de land/man-verhouding scoort het zuiden van de Bondsrepubliek

slecht. Nieder-Sachsen, Denemarken en de Britse regio's gebruiken de meeste grond per arbeidskracht. In de Franse regio's is er 65% (Bretagne) tot 78% (Normandië) van de grond via het pachtrecht beschikbaar. In Ierland (10%), Wales en Denemarken (beide 20%) is de pacht als financieringsinstrument het minst belangrijk en zal er dus veel meer eigen vermogen nodig zijn voor de financiering van het bedrijf.

7.2 Bedrijfsuitkomsten

De besproken bedrijfsstructuur wijst er op dat tussen de gebieden ook belangrijke verschillen zijn in veebezetting, voeder- verbruik, ruwvoedervoorziening en produktieniveau. Met twee melk- koeien per ha heeft de Nederlandse voederoppervlakte gemiddeld de hoogste veebezetting. Ook het Deense bedrijf is met 1,7 koeien per ha vrij intensief. Nieder-Sachsen, Normandië, Pays de la Loire en (Noord-)Ierland zijn met circa 1 koe per ha de meest ex- tensieve van de twaalf onderzochte regio's. De verschillen in veebezetting worden min of meer weerspiegeld in de voerkosten per koe. Bij een hoge veebezetting per ha zal er per koe immers min- der eigen voer beschikbaar zijn dan bij een lage veebezetting, zeker wanneer die hoge bezetting gepaard gaat met een hoge melk- produktie per koe. Ierland en de Franse regio's hebben door hun lage veebezetting met relatief veel eigen ruwvoer de laagste bij- komende voerkosten per koe. In Ierland draagt ook de zeer lage melkgift per koe daaraan bij. In West-Frankrijk, dat net als Nederland in de buurt van belangrijke zeehavens is gelegen, kun- nen ook lage prijzen van het voer aan dat beeld hebben bijgedra- gen. Nederland en Denemarken bevinden zich aan de andere kant van de schaal: hoge veebezetting en hoge voerkosten per koe. Tussen die twee gebieden is echter een duidelijk verschil. Nederland heeft een intensiever grondgebruik, met ook nog meer melk per koe, maar toch ruim f 400,- lagere voerkosten dan Denemarken. Blijkbaar haalt de Nederlandse melkveehouder aanmerkelijk meer voer van een ha dan zijn Deense collega. De in vergelijking zeer hoge meststofkosten (f 600,- in Nederland tegenover f 340,- in Denemarken) wijzen daar op. De Nederlandse melkveehouder besteedt ook meer aan gewasbeschermingsmiddelen dan zijn buitenlandse col- lega's. De Engelse en Duitse regio's nemen een middenpositie in bij de voerkosten per koe. In de Duitse gebieden heeft, net als in Frankrijk, de teelt van marktbaar voedergewassen daarin een belangrijke plaats. In Bretagne en in Beieren bestaat meer dan een kwart van de voerkosten uit intern verkeer, zodat de betaalde voerkosten per koe in die gebieden aanmerkelijk lager zijn. De tegenstelling tussen bijvoorbeeld Nederland met f 1.400,- betaal- de voerkosten per koe en Bretagne met f 475,- per koe is daarmee wel erg groot.

Van de onderzochte groepen bedrijven is de melkgift per koe nergens zo hoog als in Nederland. Over de laatste drie jaar geme-

Tabel 7.2 Bedrijfsgegevens van enkele groepen sterk gespecialiseerde melkveebedrijven naar regio (type 411), 1986/87

Kengetal	Nieder- Sachsen	Beie- ren	Basse- Nor- mandië	Pays de la Loire	Bre- tagne	Neder- land	Dene- marken	Ier- land	Noord- Engel.	West- Engel.	Wales	Noord- Ier- land
Aantal bedrijven	12900	35600	17900	12000	26400	37300	10300	44100	4700	10500	4200	5400
Aantal boekhoudbedrijven	179	160	88	64	145	448	303	338	76	138	77	138
Oppervlakte cultuurgr. (ha)	38,8	18,8	29,6	29,3	26,4	27,8	32,7	27,6	49,6	52,7	48,7	41,1
w.v. voederoppervlakte (%)	93	89	96	89	85	99	76	98	97	96	96	98
Arbeidskrachten	1,7	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,5	1,4	2,1	2,2	2,0	1,6
w.v. gezinsarbeid (%)	83	93	97	99	99	93	78	94	62	64	82	91
Aantal melkkoeien	39,6	21,7	29,8	27,8	28,8	56,0	41,6	26,8	69,4	70,3	65,8	45,1
Grootvee-eenheden (g.v.e.)	69,8	33,8	45,4	43,8	42,1	85,3	74,4	42,3	105,6	105,4	98,5	73,1
Quotum/ha voederopp.	6030	5765	3265	4805	5565	12045	.	3315	7745	7280	7100	.
Aantal koeien / arbeidskracht	23,4	14,3	19,9	18,7	18,8	35,2	28,7	19,4	33,4	33,6	33,4	27,9
Opp. cult.gr. / arb.kracht	22,9	12,4	19,8	19,7	17,3	17,5	22,5	20,0	23,8	23,7	24,7	25,4
Melkkoeien / ha voederopp.	1,1	1,3	1,1	1,1	1,3	2,0	1,7	1,0	1,5	1,4	1,4	1,1
Voerkosten / melkkoe *	1269	994	717	777	750	1433	1784	709	1200	984	976	888
w.v. intern verkeer (%)	10	30	15	13	27	3	8	13	5	5	6	8
Meststofkosten / ha cult.gr.	341	244	338	328	454	604	337	291	320	320	361	324
Melk / koe (kg)	5575	4645	4455	4765	5100	6080	5705	3990	5490	5445	5160	4735
Melkprod. / ha voederopp. (kg)	6110	6045	4680	5085	6560	12385	9575	3940	7935	7600	7240	5320
Gemiddelde 1984/85-1986/87 **)												
Melk / koe (kg)	5340	4390	4320	4745	4890	5755	5570	3995	5355	5430	5190	4710
Voerkosten / koe	1352	957	759	803	731	1497	1895	661	1268	1115	1097	932

*) Alleen voerkosten graasdieren.

**) Verenigd Koninkrijk: 1985/86 - 1986/87.

ten is Denemarken met 200 kg verschil goede tweede. In de meeste gebieden maakt de melkgift een duidelijke stijging door. In Nederland was de stijging over de periode 1984/85-1986/87 met 600 kg het sterkst. Ook in de Duitse gebieden, Denemarken en Bretagne is - mede gezien het lagere produktieniveau - de toename fors: 400 à 500 kg. Pays de la Loire en Ierland blijven daarbij achter, maar met name Ierland had in 1986/87 te kampen met uitzonderlijke weersomstandigheden.

De lage melkgift per koe in Ierland (nog geen 4000 kg) en in Normandië (minder dan 4500 kg) gaan gepaard met een lage veebezetting per ha zodat ook de produktie per ha gering is. Dit weer spiegelt zich in quota van minder dan 3500 kg per ha voederoppervlakte (Nederland: 12.000 kg). De netto-toegevoegde waarde per ha is daarmee ook laag.

In tabel 7.3 zijn de bedrijfsuitkomsten per koe weergegeven. Hoge opbrengsten per koe worden gerealiseerd in Denemarken, Nederland en Nieder-Sachsen. Tegenover f 5.000,- à f 6.000,- opbrengsten in deze gebieden steken de opbrengsten in de Engelse regio's en Ierland met f 3.000,- à f 4.000,- mager af. Voor een gedeelte worden deze verschillen veroorzaakt door de besproken verschillen in de melkgift per koe. Ook de melkprijzen lopen tussen de gebieden uiteen, onder invloed van onder andere verschillen in kwaliteit (vet- en eiwitpercentage), betaalde superheffing en produktiepakket van de zuivelondernemingen (mate van afhankelijkheid van interventieprodukten).

Naast de melkopbrengst verschilt ook de post omzet en aanwas aanmerkelijk tussen de regio's. Door de uitstoot van vee was de aanwas in het verslagjaar in Nederland sterk negatief (- f 14.000,- per bedrijf), waardoor er een omzet en aanwas resteerde van f 620,- per koe. In een aantal andere gebieden was onder invloed van een minder sterke negatieve aanwas deze post hoger.

Doordat de regio's met de hoogste opbrengsten per koe onder invloed van de voerkosten ook hoge directe kosten realiseerden, liep het saldo per koe minder sterk uiteen. In de meeste regio's ging het in 1986/87 om bedragen tussen f 2.000,- en f 3.500,- per koe. Alleen de beide Ierlanden en Wales bleven daaronder. De indirecte kosten per koe vertonen duidelijk een negatieve samenhang met de bedrijfsgrootte: in de Britse regio's, met een fors aantal koeien per bedrijf, liggen de algemene kosten op circa f 500,- per koe, en in Nederland op f 700,-. In de Franse regio's tendert dat naar de f 900,- en in Duitsland gaat het om meer dan f 1.000,-. Bij de afschrijvingen is er hetzelfde beeld: laag in Engeland (nog geen f 400,-) en hoog in Duitsland, waar Beieren met f 960,- per koe aan afschrijvingen de kroon spant. Enkele regio's springen er hier echter uit: Ierland dat de laagste afschrijvingskosten per koe heeft (f 240,-) en de Westfranse regio's Pays de la Loire en Normandië (f 400,-) die ondanks hun kleinere omvang niet onderdoen voor de Engelse regio's. Deze gebieden hebben een mild klimaat waardoor de gebouwenkosten slechts

Tabel 7.3 Bedrijfsuitkomsten van enkele groepen sterk gespecialiseerde melkveebedrijven naar regio (type 411), 1986/87

Kengetal	Nieder- Sachsen	Beie- ren	Beie- ren	Basse- Nor-	Pays de la Loire	Bre- tagne	Neder- land	Dene- marken	Ier- land	Noord- Engel.	West- Engel.	Wales	Noord- Ier- land
Gegevens in gld per koe													
Melk	3886	3191	2926	3098	3252	4421	4294	2208	2955	2880	2759	2338	
Omzet/aanwas	900	1016	784	841	678	621	1151	780	547	515	450	667	
Overige opbrengsten	685	575	247	502	649	345	538	138	396	282	181	251	
Totaal opbrengsten	5471	4782	3957	4440	4579	5387	5984	3126	3899	3677	3390	3255	
Toegerekende kosten	2029	1542	1300	1488	1547	2167	2573	1299	1764	1546	1479	1465	
Bedrijfsa saldo	3442	3239	2657	2952	3032	3220	3410	1827	2135	2131	1911	1790	
Algemene kosten	1030	1089	725	932	899	717	941	459	525	525	493	432	
Afschrijvingen	645	961	409	402	578	526	539	243	390	378	367	289	
Totaal betaalde kosten *)	4281	3971	3002	3272	3388	4062	5217	2272	3330	3000	2744	2425	
Netto-toegevoegde waarde **)	1888	1408	1412	1504	1395	1955	1911	1172	1224	1215	1052	1110	
Betaalde faktorkosten	574	381	571	452	358	649	1163	274	652	549	405	240	
Gezinsinkomen uit bedrijf	1313	1030	889	1084	1062	1313	749	905	606	679	671	1013	
Gegevens per bedrijf													
Gezinsinkomen uit bedrijf													
(x 1000 gulden)	51,9	22,4	26,5	30,2	30,5	73,5	31,1	24,3	42,1	47,7	44,2	45,7	
Opbrengst per f 100,- kosten	83	61	78	80	78	87	82	61	89	85	80	76	
Gemid. 1984/85-1986/87 ***)													
Gezinsinkomen uit bedrijf													
(x 1000 gulden)	46,1	22,8	25,5	29,1	29,1	70,4	36,3	28,1	40,4	50,1	47,9	48,2	
Opbrengst per f 100,- kosten	83	62	76	80	78	88	84	64	89	86	82	79	

*) Toegerekende kosten + algemene kosten + afschrijvingen + betaalde faktorkosten.

***) In de post zijn ook kleine bedragen voor bedrijfsbelastingen, BTW-saldo en subsidies verrekend.

***) Verenigd Koninkrijk: 1985/86 - 1986/87.

een fractie behoeven te bedragen van de kosten die de Beierse boeren wellicht moeten maken om hun koeien te huisvesten.

Al met al liep de netto-toegevoegde waarde per koe in het verslagjaar uiteen van circa f 1.100,- in de beide Ierlanden en Wales tot circa f 1.900,- in Nieder-Sachsen, Denemarken en Nederland. Van die netto-toegevoegde waarde wordt in Denemarken meer dan de helft uitbetaald aan derden, vooral vreemd-vermogenverschaffers. In Nederland werd in het verslagjaar een derde van de netto-toegevoegde waarde uitbetaald. Dat deel ligt in de andere regio's veelal in dezelfde orde van grootte. In de Ierlanden, Beieren en Bretagne wordt echter een groot deel van de factorinzet door het gezin geleverd. De koeien in Nederland en Nieder-Sachsen leveren hun eigenaren het hoogste gezinsinkomen op. Doordat de Nederlandse melkveehouderijbedrijven ook tot de grootste in de onderzochte regio's behoren, is het niet verwonderlijk dat het gezinsinkomen uit bedrijf in Nederland ver uitstak boven dat in de andere gebieden. Op een afstand van twintig à vijftientig duizend gulden werd Nederland gevolgd door Nieder-Sachsen en de Britse regio's. In de andere gebieden realiseerden de melkveehouders inkomens van circa f 30.000,- en minder waarbij Beieren en Ierland de hekkesluiters zijn.

Bij deze vergelijking van inkomens moet bedacht worden dat de inzet van gezinsarbeid en eigen vermogen tussen de gebieden ook sterk uiteenloopt. Terwijl op het Nederlandse melkveebedrijf 3900 uren onbetaalde arbeid worden gemaakt is dat in Noord-Engeland 3000 uur. En tegenover het eigen vermogen van de Nederlandse melkveehouder van f 800.000,- staat een eigen vermogen van f 180.000,- in Normandië. Wordt deze inbreng van produktiemiddelen van het gezin gewaardeerd op de in hoofdstuk 3 uiteengezette wijze dat resteert een opbrengst per f 100,- kosten die in het verslagjaar uiteenliep van f 62,- in Beieren en Ierland via bijna f 80,- in de Franse regio's tot f 85,- en meer in Nederland en Engeland.

Uit een vergelijking over de laatste drie boekjaren (Britse regio's: twee boekjaren) blijkt dat dit beeld als structureel mag worden beschouwd.

7.3 Kostprijs van melk

De grote verschillen in bedrijfsopzet en technische resultaten tussen de gespecialiseerde melkveebedrijven in de regio's van de EG roepen de vraag op wat dit betekent voor de concurrentiepositie, gemeten in de kostprijs per kg melk. Tabel 7.4 tracht daarop een antwoord te geven. Voordat op de resultaten van de berekeningen wordt ingegaan, is het zinvol stil te staan bij een aantal kanttekeningen van algemene aard. Allereerst geeft een kostprijs alleen zicht op de concurrentieverhoudingen op lange termijn, en dan alleen nog op boerderijniveau. Op lange termijn is bovendien niet zozeer de absolute hoogte van de kostprijs,

zoals die hier wordt berekend, voor de allocatie van de produktie van belang alswel de comparatieve kostenverschillen tussen de regio's. Daarbij dient bedacht te worden dat een deel van de kosten voor grond en eventuele andere "rent-factoren" zoals quota eigenlijk geëlimineerd zouden moeten worden (Blom, 1988:81). Vervolgens dient er op gewezen te worden dan aan het berekenen van een kostprijs per kg melk ook al de nodige arbitraire aspecten kleven. Twee springen er uit: de waardering van de onbetaalde kosten en het verdelen van de kosten over de eindprodukten. Immers, zelfs op de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven wordt niet alleen melk maar - deels onlosmakelijk - ook een aantal andere produkten zoals rundvlees voortgebracht. De wijze waarop beide problemen zijn "opgelost" kan aan de hand van tabel 7.4 uiteen worden gezet.

Allereerst zijn alle op het bedrijf betaalde kosten per 100 kg melk uitgedrukt. Deze kosten liepen in 1986/87 uiteen van 50 à 60 cent per kg in Ierland en Groot-Brittannië, via 67 cent in Nederland tot meer dan 90 cent in Denemarken. In deze betaalde kosten zit een relatief grote post voerkosten voor Nederland en Denemarken, terwijl in andere regio's het gebruik van eigen ruwvoer (waarvoor de kosten van grondrente en arbeid niet volledig zijn betaald) belangrijker is. Bovendien is er in de ene regio relatief meer arbeid en rente in deze betaalde kosten begrepen dan in de andere regio. Zo wordt er in Normandië 6,5 cent per kg melk aan pacht betaald (tegenover twee cent of minder in veel andere regio's), wordt er in Denemarken 14 cent per kg melk aan rente betaald (gevolgd door Nederland met 7 cent) en wordt er in Engeland bijna 5 cent aan arbeidsloon betaald (met als andere uiterste de Franse regio's waar dat nog geen halve cent is). Van daar dat in de tabel ook de berekende kosten, berekend zoals uiteengezet in hoofdstuk 3, per 100 kg melk zijn uitgedrukt. Deze zijn zeer laag in Engeland (ruim een dubbeltje per 100 kg melk voor arbeid en hetzelfde bedrag voor rente eigen vermogen), wat hoger in Nederland (20 cent voor gezinsarbeid en 14 cent voor berekende rente), ongeveer 45 cent in Nieder-Sachsen en de Franse regio's en zeer hoog in Ierland (24 cent voor eigen vermogen en 48 cent voor arbeid) en Beieren (21 cent voor eigen vermogen en 68 cent voor arbeid). Het zal duidelijk zijn dat vooral in de laatste gevallen de hoogte van de gekozen uitgangspunten een grote invloed op de berekende kostprijs heeft. In elk geval zijn in die regio's boeren blijkbaar bereid melk te blijven produceren tegen een beloning die aanmerkelijk lager ligt dan de ingerekende normatieve beloningsvoet.

De totale kosten van het bedrijf beliepen in 1986/1987 in de Engelse regio's ongeveer 80 cent per kg melk. In Nederland was dat net een gulden en in de meeste andere regio's lag dat tussen de f 1,10 en de f 1,30. Opvallend is de slechte positie van Beieren, niet alleen door de hoge berekende kosten, maar ook door de hoge betaalde kosten (met name de algemene kosten en de afschrijvingen) per kg melk. De geringe produktieomvang per arbeidskracht

Tabel 7.4 *Kostprijsberekening in gld per 100 kg melk, sterk gespecialiseerde melkveebedrijven, (type 41), naar regio*

Kengatal	Nieder-Sachsen	Beieren	B.-Nor-mandië	P. de la Loire	Bretagne	Neder-land	Dene-marken	Ierland	N.Engeland	W.Engeland	Wales	Noord Ierl.
Boekjaar 1986/87:												
Toegerek. kosten	36,44	33,15	29,15	31,19	30,38	35,69	45,11	32,51	32,12	28,41	28,66	30,92
w.v. voer graas.	22,78	21,40	16,10	16,31	14,69	23,58	31,26	17,76	21,86	18,08	18,91	18,75
Algemene kosten	18,50	23,41	16,25	19,53	17,66	11,81	16,48	11,48	9,57	9,65	9,56	9,11
Afschrijving	11,57	20,69	9,18	8,43	11,34	8,65	9,44	6,08	7,10	6,95	7,12	6,10
Loon, rente, pacht	10,31	8,21	12,82	9,48	7,02	10,67	20,38	6,87	11,89	10,10	7,85	5,07
Betaalde kosten	76,82	85,46	67,40	68,63	66,40	66,82	91,41	56,95	60,68	55,11	53,19	51,19
Berekende kosten	43,53	89,06	44,76	46,10	45,78	34,29	36,01	72,18	19,72	24,42	29,77	42,54
Totaal kosten	120,35	174,52	112,16	114,74	112,18	101,11	127,42	129,13	80,40	79,53	82,96	93,73
Boekjaar 1985/86:												
Opbrengsten melk	69,74	68,68	65,70	64,98	63,74	72,73	75,25	55,34	53,84	52,91	53,48	49,36
Overige	28,43	34,25	23,16	28,17	26,01	15,90	29,60	23,01	17,19	14,64	12,23	19,37
Melk in % totaal	71	67	74	70	71	82	72	72	76	78	81	72
Boekjaar 1984/85:												
Netto kosten melk-produktie *)	85,50	116,46	82,93	80,04	79,66	82,97	91,45	91,20	60,94	62,30	67,53	67,32
Boekjaar 1985/86:												
Betaalde kosten	82,12	89,64	75,02	73,61	71,06	68,41	95,87	55,73	77,85	68,63	64,99	62,15
Totaal kosten	123,80	179,55	127,84	117,48	118,17	100,12	131,74	130,72	100,26	93,96	96,52	105,18
Opbrengsten melk	71,19	73,69	67,80	67,40	66,58	72,06	78,46	57,16	64,78	63,36	62,92	58,88
Netto kosten melk-produktie	86,83	117,23	90,04	82,81	83,25	79,35	91,41	90,14	73,71	72,37	75,57	75,91
Boekjaar 1984/85:												
Betaalde kosten	84,00	88,39	71,52	71,14	68,42	70,69	98,55	56,32
Totaal kosten	125,70	182,32	120,91	115,56	115,97	104,97	136,79	127,01
Opbrengsten melk	70,16	74,19	65,45	64,24	63,60	71,75	77,67	55,41
Netto kosten melk-produktie	85,39	121,87	87,15	79,26	81,05	82,56	92,92	85,99

*) Berekend als totaal kosten x aandeel van melk in de opbrengsten.

is de belangrijkste achterliggende oorzaak. Per koe bedraagt de netto-toegevoegde waarde er ruim f 1.000,- hetgeen in vergelijking met de andere regio's niet slecht is.

De totale kosten behoeven niet alleen door de opbrengsten uit melk goedgemaakt te worden. In de meeste regio's bestaat maar 70 à 75% van de opbrengsten uit melk. Alleen in Nederland en Wales ligt dat boven de 80%. Er zijn nu twee methoden denkbaar om de kosten van het bedrijf toe te rekenen aan de melk. Een in het Nederlandse boekhoudnet gebruikelijke methode is om te veronderstellen dat de nevenprodukten onvermijdelijk met de melkproduktie zijn verbonden zodat alle kosten beschouwd kunnen worden als de kosten van de melkproduktie. De opbrengsten van de nevenprodukten worden dan op die kosten in mindering gebracht. Anders gesteld: verondersteld wordt dat de opbrengsten van de nevenprodukten kosten met zich meebrengen die precies even groot zijn en er dus geen verlies of winst wordt gemaakt. Een tweede methode is de kosten van het bedrijf ponds-pondsgewijze over de produkten te verdelen, waarbij als verdeelsleutel het aandeel van de produkten in de opbrengsten wordt gehanteerd. Achterliggende gedachte is dus dat sprake is van evenwichtsituatie waarin alle produkten even winstgevend zijn, daar anders de boeren wel voor een andere verhouding gekozen zouden hebben. Gezien het grote aandeel van de opbrengsten uit andere produkten dan melk is in tabel 7.4 de tweede methode gehanteerd. Het zal duidelijk zijn dat in een situatie met weinig bijprodukten de keuze van de methode niet veel invloed heeft. Toepassing van de eerste methode zou voor Nederland leiden tot een kostprijs van 85 cent per kg, tegenover 83 cent bij de tweede methode. Bij een geringe specialisatiegraad is de invloed echter groter: in Bretagne zou de uitkomst 86 respectievelijk 80 cent zijn.

In 1986/87 was de aldus berekende kostprijs per kg melk laag in Groot-Brittannië (60-67 cent). De Franse regio's, Nederland en Nieder-Sachsen ontliepen elkaar niet veel (80-85 cent). Denemarken en Ierland (door de hoge kosten van de eigen arbeid) kwamen net boven de 90 cent uit.

In voorgaande jaren kwam Groot-Brittannië aanmerkelijk minder gunstig uit: in 1985/86 lag de kostprijs in de orde van grootte van 70 à 75 cent, 17% hoger. De verklaring daarvoor ligt in de wisselkoersverhoudingen. In boekjaar 1985/86 was het Engelse Pond nog f 4,21 waard, een jaar later was dat gedaald tot f 3,43 (-19%). Hieruit blijkt nog eens hoe sterk de internationale concurrentieverhoudingen beïnvloed worden door valuta-verhoudingen, zij het dan dat die in de landbouwsector voorlopig nog door monetair compenserende bedragen worden afgedempt. Met tabel 7.4 kan ook een indruk worden verkregen hoe de kostprijzen zich tussen 1984/85 en 1986/87 onder het quota-regime hebben ontwikkeld 1). Tussen deze twee jaren is de opbrengstprijs per kg melk

1) Helaas ontbraken gegevens over de Engelse regio's voor 1984/85 ten tijde van het afsluiten van het onderzoek.

(inclusief betaalde superheffing) in de meeste regio's nauwelijks verbeterd.

In Beieren trad echter een gevoelige daling (-7,5%) op. De betaalde kosten daalde per kg melk aanmerkelijk. Die daling was relatief sterk in Nieder-Sachsen en Denemarken: 7 cent ofwel circa 8%. Ook in Nederland en Normandië daalden de betaalde kosten behoorlijk (beide - 6%). Opvallend is dat Nederland hier niet extra goed uit de bus komt, iets dat gezien het grote aandeel van de graansubstituten in het voerpakket wellicht verwacht zou worden. Mogelijk speelt in de andere regio's de graanprijsdaling of een sterke daling van de krachtvoergift een rol. Bij de totale kosten deden zich relatief minder sterkere dalingen voor. Onder invloed van de lagere betaalde kosten en een teruglopende arbeidsinzet verminderden de totale kosten in Nederland met bijna vier cent per kg melk. In Bretagne lag dat in dezelfde orde van grootte. In een aantal andere regio's was de daling in absolute bedragen weliswaar groter, maar in relatieve zin nauwelijks.

Al met al kwam er in de besproken periode weinig verandering in de netto-kosten van de melkproduktie. De daling van de totale kosten per kg melk was in enkele gebieden nauwelijks te merken in de netto-kosten per kg melk omdat het aandeel van de melk in de opbrengsten toenam. Dit lijkt vreemd in een tijd van quotering maar kan verklaard worden uit de gedaalde prijzen voor rundvlees (en in mindere mate: varkensvlees) tussen 1984 en 1986. Op de Nederlandse melkveebedrijven steeg het aandeel van de melk in de opbrengsten daardoor van 79% naar 82%. De kostprijzen bleven vrijwel gelijk in Nieder-Sachsen, Pays de la Loire en Nederland. In Denemarken en Bretagne vond een zo marginale verbetering (van ca. 1,5%) plaats, dat daaraan geen conclusies verbonden mogen worden. In Normandië en Beieren was de verbetering 5%. Vooral Normandië kwam daardoor dichterbij de koplopers. In Ierland daarentegen verslechterde de kostprijs aanmerkelijk, hetgeen in belangrijke mate verklaard kan worden uit de slechte weersomstandigheden in 1986/87. Vooral door valuta-ontwikkelingen versterkten de Britse melkveehouders hun koppositie.

De investeringen in quota in Nederland, waarmee grote bedragen uit de landbouw verdwijnen en de rentabiliteit voor de komende jaren wordt beïnvloed, werpen de vraag op of die de concurrentiepositie van Nederland niet aantasten. Daar kan dan nog aan toegevoegd worden dat de structuurontwikkeling in het buitenland gunstiger lijkt te verlopen. Zo de cijfers in tabel 7.4 een aanwijzing voor de beantwoording van die vraag opleverden, dan is het eerder een ontkenning dan een ondersteuning van de eerder genoemde veronderstelling. Alleen al op basis van de cijfers van het gemiddelde bedrijf (waar de structuurontwikkeling nog niet uit geëlimeerd is) lijkt de Nederlandse positie ten opzichte van bijvoorbeeld Bretagne, Denemarken en Nieder-Sachsen weinig te veranderen. In de tussentijd heeft de Nederlandse melkveehouderij wel de kans gekregen zich te heroriënteren op de strengere milieu-regelgeving. Overigens moet hier meteen bij aangetekend

worden dat de effecten van de verdere quotum-inperking (en -aankopen) in 1987/88 nog niet in deze cijfers zijn verwerkt en dat ook de daling van de voerkosten in Nederland minder aan de voor-
sprong heeft bijgedragen dan wellicht verwacht zou worden. Alert-
heid op de concurrentiepositie blijft dus vereist.

Literatuur

Blom, J.C.

Graanbeleid: alternatieven in perspectief

Den Haag, LEI, 1988; Onderzoekverslag 38

Bruchem, C. van en G.F. Tamminga (red.)

Landbouw-Economisch Bericht 1989

Den Haag, LEI, 1989

Bundesregierung

Agrarbericht 1989

Bonn, 1989

Butault, J.P.

"Les performances comparées des systèmes de production du lait en Europe" in: Economie Rurale, 174, juli-augustus 1986, p. 18-24

Butault, J.P., R. Charles, D. Hassan en E. Reignier

Les couts de production des principaux produits agricoles dans la communauté européenne

Brussel, EG, 1988

Centraal Planbureau

Nederland en Europa '92

Den Haag, 1989; Werkdocument no. 28

Comité voor de bestudering van de Economische en Monetaire Unie

Rapport over de Economische en Monetaire Unie in de Europese Gemeenschap

Brussel, EG, 1989

Commissie van de Europese Gemeenschappen

FADN: an A-Z for users

Brussel, EG (verschijnt binnenkort)

Europe's 1992, a survey

in: the Economist, juli 1988

Eurostat

Agricultural Income 1988

Luxemburg, 1989

Henze, A. en J. Zeddies

"EC Programmes, economic effects and cost benefit considerations on adjustment in EC Agriculture" in: European Review of Agricultural Economics, 1988 (15) p. 191-219

LITERATUUR (vervolg)

Isermeyer, F.
Produktionsstrukturen, Produktionskosten und Wettbewerbsstellung
der Milcherzeugung in Nordamerika, Neuseeland und der EG
Kiel, Vauk, 1988

Murphy, E.
"Comparative advantage in dairying: an intercountry analysis
within the European Community"
in: European Review of Agricultural Economics 16(1989) p. 19-36

Poortinga, P.
Onderzoek naar de ontwikkelingen in de Franse melkveehouderij en
melkverwerkende industrie
Parijs, Bureau Landbouwraad, 1987

Poppe, K.J.
"Het EG-boekhoudnet" in: Van bedrijfsuitkomsten tot financiële
positie 1982/83
Den Haag, LEI, 1984, PR 13-82/83, p. 67-114

Poppe, K.J.
"Bedrijfsresultaten en de economie van Europese melkveebedrijven
in een brede vergelijking" in: Veeteelt (1987)7, p. 698-702

Poppe, K.J.
Zicht op concurrentie?
Den Haag, LEI, 1987, Mededeling 369

Produktschap voor Aardappelen
Jaarverslag 1988
Den Haag, 1989

Ruffio, Ph.
Etude comparative de systèmes de production laitiers, Les cas de
Bretagne et Pays-Bas
Rennes, 1986